

БЪЛГАРСКА НАУКА

ISSN: 1314-1031

Брой 113 > ОКТОМВРИ 2018

**Чисти технологии за
устойчива околна среда –
води, отпадъци, енергия за
кръгова икономика**

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

clean circle

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕК

ГЛАВЕН РЕДАКТОР:

Петър Теодосиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ В СЪСТАВ:

Проф. Николай Витанов
Проф. Ради Романски
дфн. Пламен Физиев
Доц. Илия Пенев
Доц. Валери Голев
Доц. Милен Богданов
Доц. Петър Голийски
Доц. Севдалина Турманова
Доц. д-р Елица Петрова
Доц. д-р Петко Стефанов Димов
Доктор Владимир Божилов
Доктор Мариана Стамова
Доктор Велислава Шуролинкова
Д-р Чавдар Черников
Неделин Бояджиев
Радослав Тодоров
Росен Теодосиев
Красимир Иванчев
Росица Ташкова

АВТОРИ В ТОЗИ БРОЙ:

Гинка Николова
Пламена Цветанова Николова
Кирил Кръстев
Красимир Григоров
Николай К. Витанов
Златинка Димитрова
Калоян Н. Витанов
Вероника Павлова
Красимир Коев
Румен Шивачев
Росица Ташкова

ДИЗАЙН:

Петър Теодосиев

КОРИЦА:

КОНТАКТ:

Петър Теодосиев - admin@nauka.bg

0885811386

**6 ПРИЧИНИ ДА ПУБЛИКУВАТЕ В
СП. БЪЛГАРСКА НАУКА**

ШРИФТОВЕ:

Fontfabric

СНИМКИ:

Public domains

СЪДЪРЖАНИЕ

НАУКА

Пети европейски конгрес по имунология 2018 в Амстердам.....	7 стр.
Как се виждам в света на науката и технологиите.....	17 стр.
Интервю с Живко Чобанов: успешните техники и принципи за ефективно учене.....	22 стр.
Интервю с Владимир Игнатов.....	31 стр.
Чисти технологии за устойчива околна среда – води, отпадъци, енергия за кръгова икономика.....	38 стр.
Проф. д-р инж. Ирина Рибарова за проекта за проекта „Чисти технологии за устойчива околна среда – води, отпадъци, енергия за кръгова икономика“ (Clean&Circle).....	43 стр.

ИСТОРИЯ

Поруганото достойнство на един виден врачански поборник.....	48 стр.
Семейният архив на Хаджитошеви – изумителна летопис на Българското възраждане.....	53 стр.
Заслугите на Възрожденската фамилия Хаджитошеви.....	56 стр.
Разказ N7: Япония – от Аматарасу Омиками до кейрецу и по-нататък....	63

КОСМОСМИЧЕСКИ НАУКИ

Интервю с проф. Илиан Илиев: "Без наука няма бъдеще. Знание се добива много трудно и много лесно се губи!".....	92 стр.
---	---------

МЕДИЦИНА

Основни фактори и характеристики на общественото здраве като елемент на системата на сигурността.....	97 стр.
---	---------

ХУМАНИТАРИСТИКА

Приказността на Валери Петров и Джани Родари.....	109 стр.
---	----------

ЕДИН ПРОЕКТ НА "БЪЛГАРСКА НАУКА"

СЛУШАЙ НАУКА

Изчетени статии от сайта и списанието
БГ Наука (www.nauka.bg)

Брой 1 • www.nauka.bg/slushai

MOVE.BG

Заедно променяме България

WWW.NAUKA.BG

БГ НАУКА ПОДКАСТ

ПЕТЪР ТЕОДОСИЕВ

Интервюта на български учени и
изчетени статии от онлайн
списание "Българска наука" и
сайта www.nauka.bg

БЪЛГАРСКА
НАУКА
НАУЧИ ПОВЕЧЕ

БГ Наука Подкаст:

Слушай през **Android**

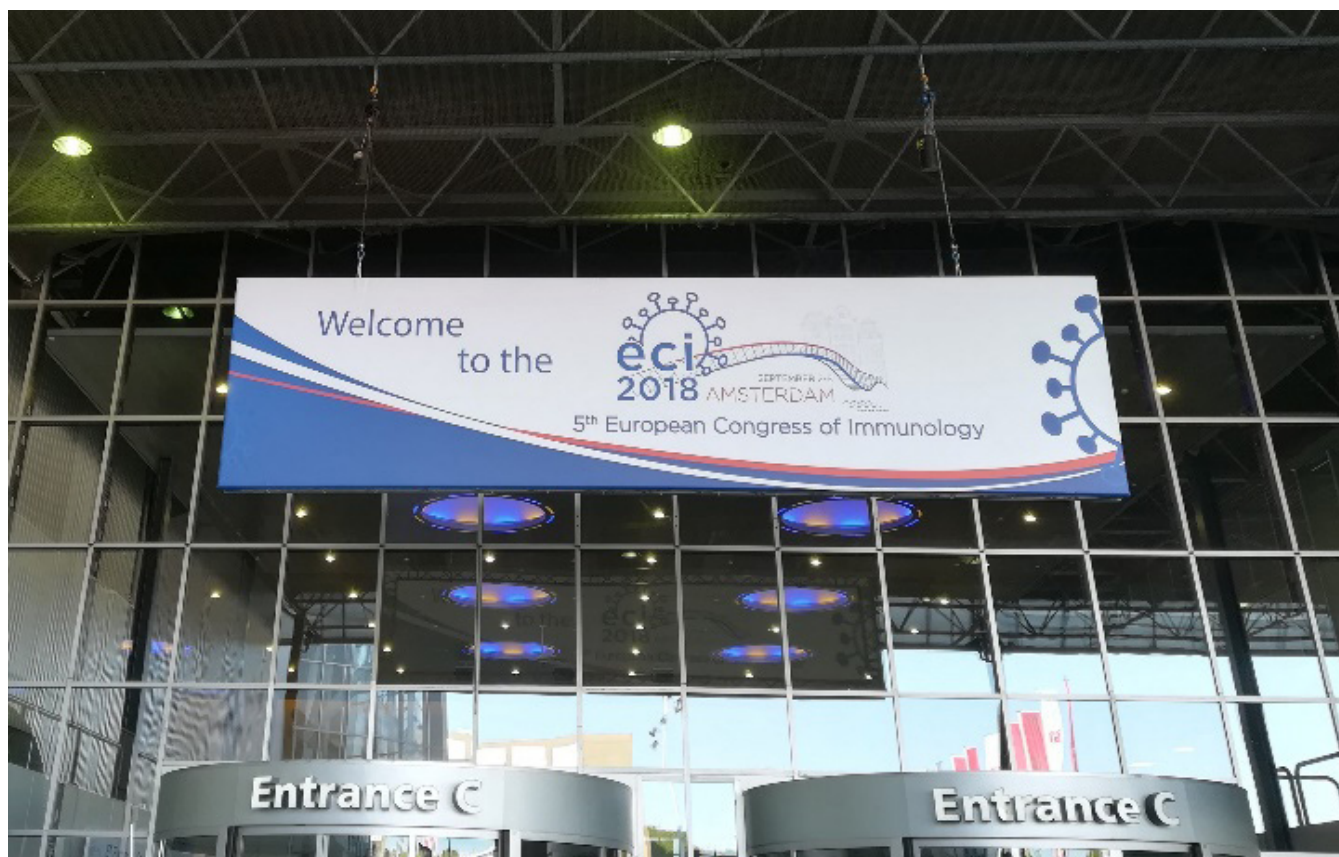
Слушай в **iTunes**

Слушай в **Nauka.bg**

Слушай в **STITCHER**

Пети европейски конгрес по имунология 2018 в Амстердам

Гинка Николова

Amsterdam RAI Exhibition and Conventional Centre; Над 3500 учени, 3 постерни сесии, лекции – в какви теми

Български учени – 2 доклада, ръководство на 2 научни сесии и 18 постера

Доклади – доц. Андрей Чорбанов и Никола Ралчев към лаборатория по експериментална имунология,

институт по микробиология "Стефан Ангелов", БАН

1. Suppression of autoreactive T and B lymphocytes by selective therapy in humanized murine SCID model of systemic lupus erythematosus
S. Bradyanova¹, N. Mihaylova¹, P. Chipinski¹, E. Ivanova-Todorova², D. Kyurkchiev², M. Herbáth³, J. Prechl³, A. I. Tchorbanov¹; *1 Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 2 University Hospital "St. Ivan Rilski", Sofia, Bulgaria, 3 Immunology Research Group, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary*

2. Selective eliminaton of allergen-specific B lymphocytes with chimeric protein-engineered molecules
N. R. Ralchev¹, N. Mihaylova¹, N. Kerekov¹, A. Tchorbanov^{1,2}; *1 Laboratory of Experimental Immunology, Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 2 National Institute of Immunology, Sofia, Bulgaria*

Постери

1. P.B2.02.09
Ni(II) complexes with Mannich bases affect viability and proliferaton of rat tumor and non-tumor (bone marrow, macrophages, lymphocytes) cells
M. Glavcheva¹, T. Zhivkova¹, B. Andonova-Lilova¹, L. Dyakova², R. Tudose³, E. Mosoarca³, O. Costsor³, R. Alexandrova¹; *1 Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum, Sofia, Bulgaria, 2 Institute of Neurobiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 3 Institute of Chemistry Timisoara of the Romanian Academy, Timisoara, Romania.*

2.

P.C2.06.05

Immune modulating effects of low level laser therapy in oral lichen planus patients

M. N. Draganova-Filipova^{1,2}, **M. Z. Mutafchieva**³, **S. Y. Bachurska**⁴, **G. T. Tomov**⁵, **P. I. Zagorchev**⁶; 11. Department of Medical Biology, Faculty of Medicine, Medical University-Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, 2Technological Center of Emergency Medicine, Plovdiv, Bulgaria, 32. Department of Periodontology and Oral diseases, Faculty of Dental Medicine, Medical University-Plovdiv,, Plovdiv, Bulgaria, 43. Department of of General and Clinical Pathology, Faculty of Medicine, Medical University-Plovdiv, Plovdiv, Bul-

garia, Plovdiv, Bulgaria, 52. Department of Periodontology and Oral diseases, Faculty of Dental Medicine, Medical University-Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, Plovdiv, Bulgaria, 64. Department of Medical Physics and Biophysics, Faculty of Pharmacy, Medical University-Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, Plovdiv, Bulgaria.

3. P.C1.02.05

Protein YKL-40 and neuron-specific enolase in traumatic brain injury

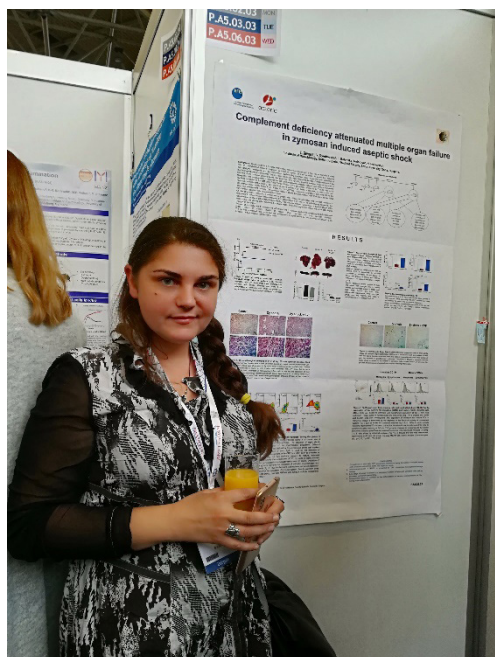
M. Kazakova¹, **G. Pavlov**², **K. Simitchiev**³, **P. Timonov**⁴, **V. Dichev**⁵, **C. Stefanov**², **V. Sarafian**⁵; 1Medical University - Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, 2Medical University - Plovdiv; 2Department of Anesthesiology, Emergency and Intensive Care Medicine; University Hospital "St. George", Plovdiv, Bulgaria, 33Department of Analytical Chemistry and Computer Chemistry, Faculty of Chemistry, University of Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, 4Department of Forensic Medicine, Medical Faculty, Medical University - Plovdiv, Plovdiv, Bulgaria, 5Department of Medical Biology, Medical Faculty, Medical University - Plovdiv, Technological Center for Emergency Medicine, Plovdiv, Bulgaria.

4. P.A5.02.03

Complement deficiency attenuated multiple organ failure in zymosan induced aseptic shock

P. Ganova¹, **V. Gyurkovska**¹, **L. Belenska-Todorova**², **N. Ivanovska**¹;
1Institute of Microbiology, Sofa, Bulgaria, 2Medical Faculty, Sofa University, Sofa, Bulgaria.

Prechl², **N. Mihaylova**¹, **S. Delimitreva**³, **A. I. Tchorbanov**¹;
1Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofa, Bulgaria, 2Immunology Research Group, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary, 3Department of Biology, Medical University Sofa, Sofa, Bulgaria.

5. Antitumor activity of Gastropodan hemocyanins in murine model of colon carcinoma
E. Stoyanova¹, **I. Manoylov**¹, **N. Mihaylova**¹, **K. Idakieva**², **A. I. Tchorbanov**¹;
1Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofa, Bulgaria, 2Institute of Organic Chemistry, Bulgarian Academy of Sciences, Sofa, Bulgaria

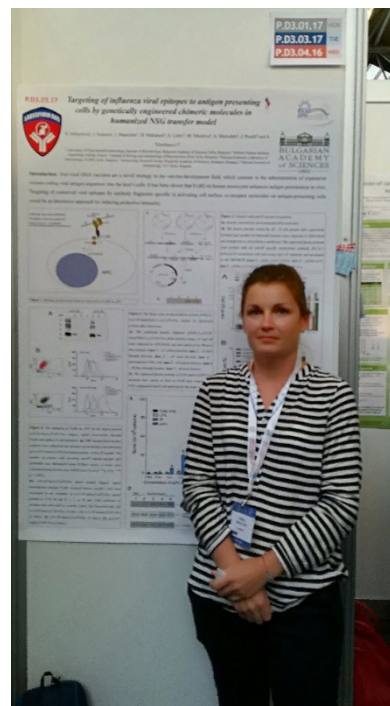
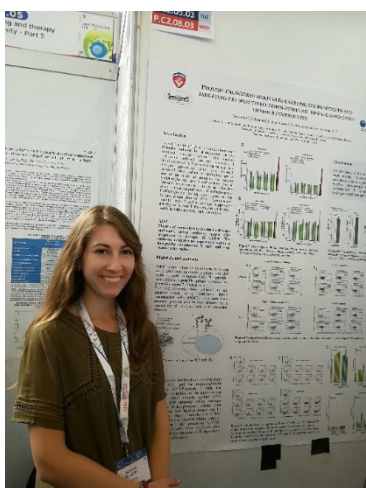
6. P.C1.01.16 Systemic lupus and reproduction, lessons from the animal models
G. Boneva¹, **V. Kostadinova**¹, **J.**

7. P.C2.02.02 Functional elimination of autoreactive T and B cells by anti-annexin A1 antibody therapy in MRL/lpr murine model of systemic lupus erythematosus
S. Bradyanova¹, **N. Mihaylova**¹, **P. Chipinski**¹, **S. Chausheva**¹, **Y. Manasiev**², **M. Herbáth**³, **D. Kyurkchiev**⁴, **J. Prechl**³, **A. Tchorbanov**^{1,5};
1Laboratory of Experimental Immuno-

nology, Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 2Department of General Microbiology, Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 3MTA-ELTE Immunology Research Group, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary, 4Laboratory of Clinical Immunology, University Hospital 'Sv.I.Rilski', Medical University Sofia, Sofia, Bulgaria, 5National Institute of Immunology, Sofia, Bulgaria.

8. Protein-engineered molecules carrying GAD65 epitopes and targeting CR1 selectively down-modulate disease-associated human B lymphocytes

I. Manoylov¹, G. Boneva¹, I. Doytchinova², N. Mihaylova¹, A. Tchorbanov^{1,3}; 1Laboratory of Experimental Immunology, Institute of Microbiology, Sofia, Bulgaria, 2Faculty of Pharmacy, Medical University of Sofia, Sofia, Bulgaria, 3National Institute of Immunology, Sofia, Bulgaria.

9. P.D3.03.17

Targeting of influenza viral epitopes to antigen presenting cells by genetically engineered chimeric molecules in humanized NSG transfer model

N. Mihaylova¹, I. Ivanova¹, I. Manoylov¹, D. Makatsori², S. Lolov³, M. Nikolova⁴, A. Mamalaki², J. Prechl⁵, A. Tchorbanov^{1,6}; 1Laboratory of Experimental Immunology, Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 2Hellenic Pasteur Institute, Ampelokipi, Athens, Greece, 3Institute of Biology and Immunology of Reproduction, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 4National Reference Laboratory of Immunology, NCIPD, Sofia, Bulgaria, 5Immunology Research Group, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary, 6National In-

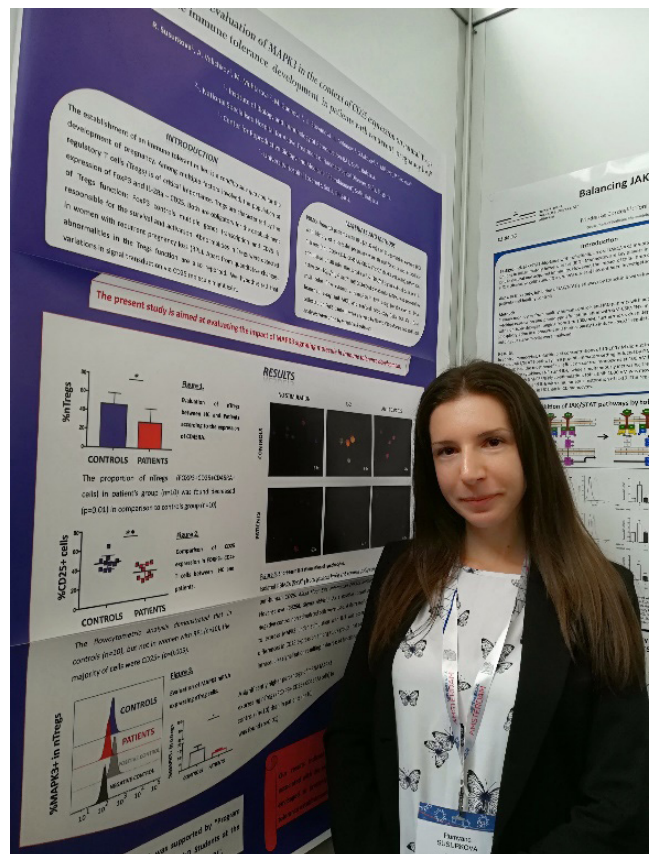
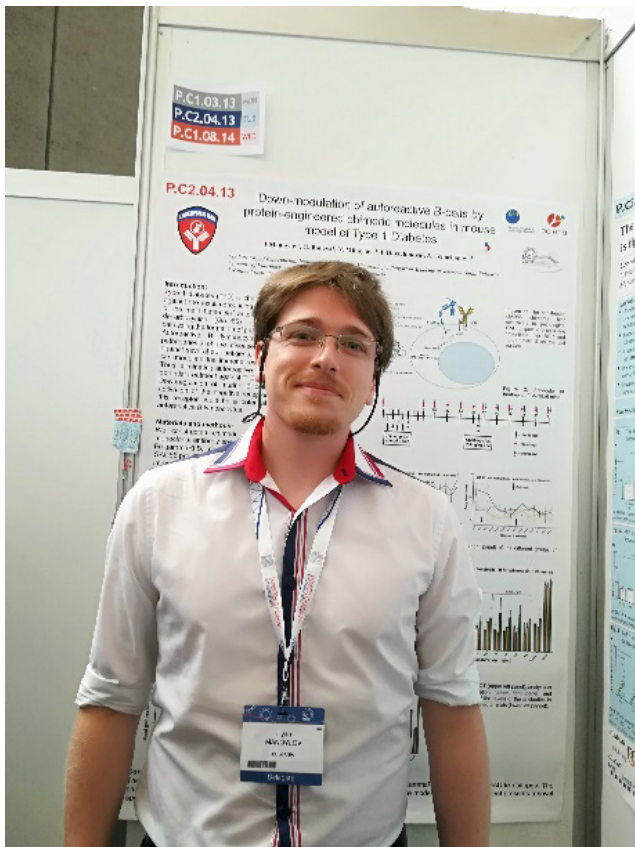
stitute of Immunology, Sofia, Bulgaria.

10. P.C2.04.13

Down-modulation of autoreactive B-cells by protein-engineered chimeric molecules in mouse model of Type 1 Diabetes
I. Manoylov¹, G. Boneva¹, N. Mihaylova¹, I. Doytchinova², A. Tchorbanov^{1,3}; ¹The Stephan Angeloff Institute of Microbiology, Sofia, Bulgaria, ²Faculty of Pharmacy, Medical University of Sofia, Sofia, Bulgaria, ³National Institute of Immunology, Sofia, Bulgaria.

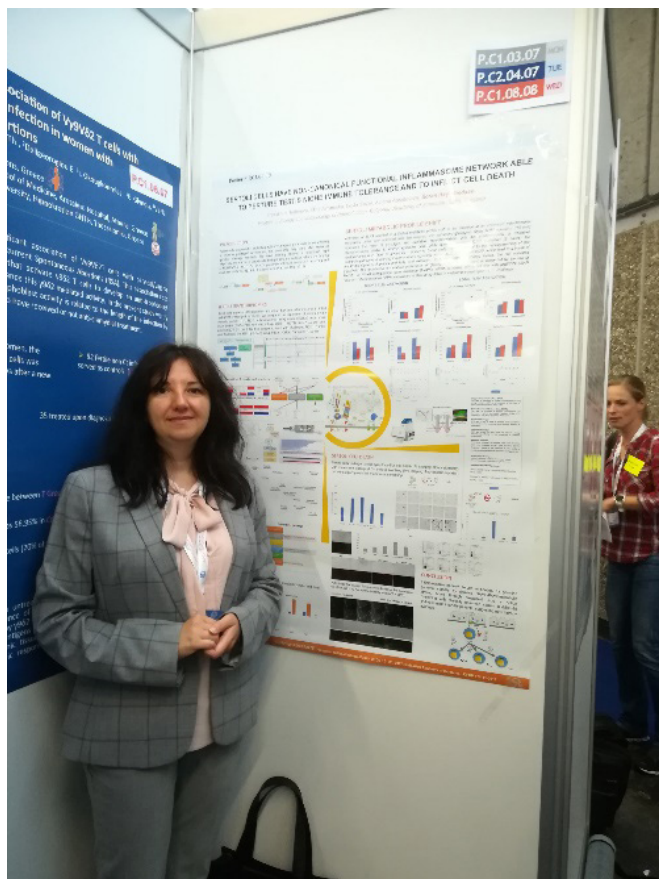
11. P.C2.04.15

Evaluation of MAPK3 in the context of CD25 expression on natural Tregs for the immune tolerance development in patients with recurrent pregnancy loss
R. Susurkova¹, A. Velichkov¹, M. Muhtarova², M. Guenova², I. Antonova³, G. Nikolov³, A. Mihova⁴, V. Terzieva¹; ¹Institute of Biology and Immunology of Reproduction "Acad. Kiril Bratanov", Sofia, Bulgaria, ²National Specialised Hospital for Active Treatment of Haematological Diseases, Sofia, Bulgaria, ³Center for Reproductive Biology and Medicine "Reprobiomed", Sofia, Bulgaria, ⁴University Hospital Lozenetz, Sofia, Bulgaria.

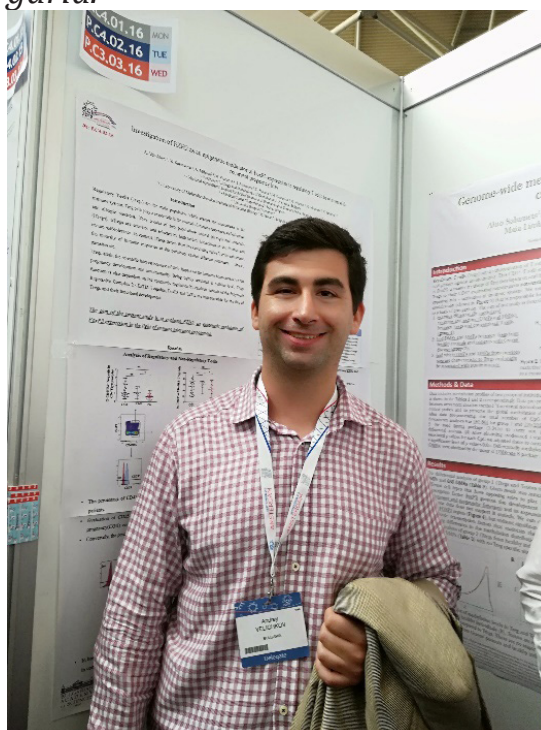
12. P.C1.08.08

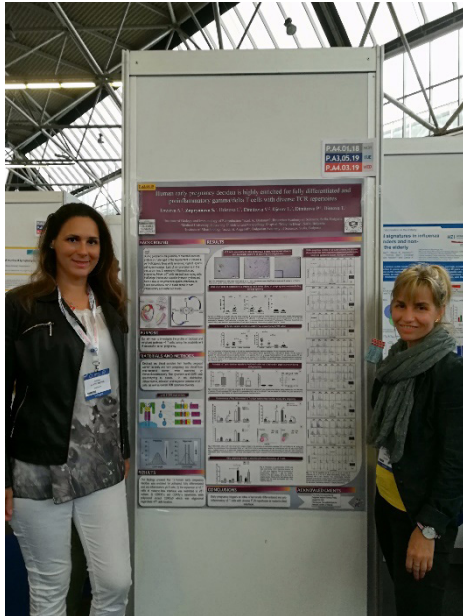
Sertoli cells have non-canonical functional inflammasome network able to perturb testis niche immune tolerance and to inflict cell death
K. Todorova, E. Avramaska, L. Sezer, A. Apostolova, S. Hayrabedian; Institute of Biology and Immunology of Reproduction, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

13. P.C4.02.16

Investigation of EZH2 as an epigenetic modulator of FoxP3 expression in regulatory T-cells in the light of immune tolerance impairment
A. Velichkov1, R. Susurkova1, A. Mihova2,3, M. Guenova2, I. Antonova4, D. Staneva5, M. Georgieva5, G. Nikolov4, G. Miloshev5, V. Terzieva1,3; 1Institute of Biology and Immunology of Reproduction, BAS, Sofia, Bulgaria, 2National Specialised Hospital for Active Treatment of Haematological Diseases, Sofia, Bulgaria, 3University Hospital "Lozenetz", Sofia, Bulgaria, 4Medical Center "Reprobiomed", Sofia, Bulgaria, 5Laboratory of Molecular Genetics, Institute of Molecular Biology "R. Tsanev", Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

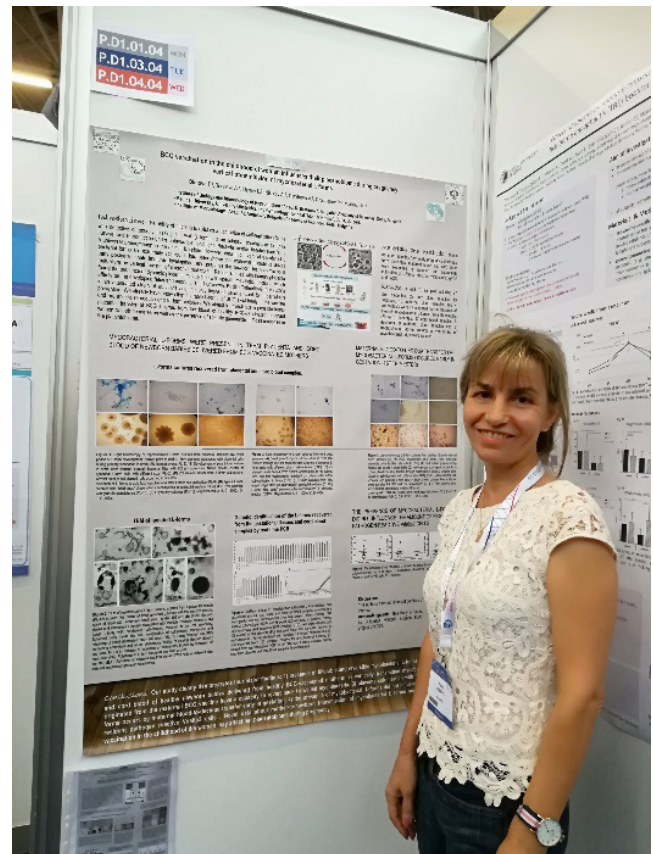

14.

P.A3.05.19

Human early pregnancy decidua is highly enriched for differentiated and proinflammatory gamma/delta T cells with diverse TCR repertoires

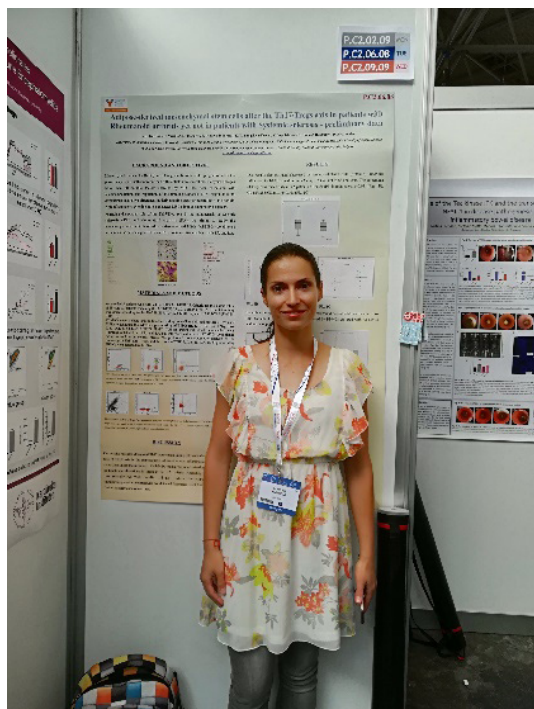
A. Terzieva¹, S. Zapryanova¹, I. Hristova², V. Dimitrova², L. Djero-rov², P. Dimitrova³, T. Dimova¹; ¹Institute of Biology and Immunology of Reproduction "acad. K. Bratanov", Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, ²Medical University, University Obstetrics and Gynecology Hospital "Mother House", Sofia, Bulgaria, ³Institute of Microbiology "Acad. St. Angelov", Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

15. **P.D1.04.04**

BCG vaccination in the childhood of women influences their placenobiomeduring pregnancy: vertical transmission of mycobacterial L forms

T. Dimova¹, A. Terzieva¹, L. Djero-rov², A. Nikolov², V. Dimitrova², P. Grozdanov³, N. Markova³; ¹Institute of Biology and Immunology of Reproduction "acad. K. Bratanov", Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, ²Medical University, University Obstetrics and Gynecology Hospital "Mother House", Sofia, Bulgaria, ³Institute of Microbiology "Acad. St. Angelov", Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

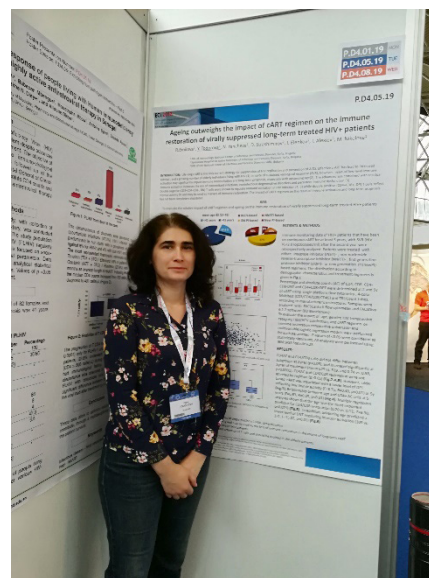
16.

P.C2.06.08

Adipose-derived mesenchymal stem cells alter the Th17/Tregs axis in patents with rheumatoid arthritis yet not in patents with systemic sclerosis - preliminary data
E. K. Kurteva, G. Vassilev, M. Ivanova, E. Ivanova-Todorova, K. Tumangelova-Yuzeir, V. Boyadzhieva, N. Stoilov, R. Stoilov, D. Kyurkchiev; Medical University of Sofia, Sofia, Bulgaria

17. **P.D4.03.15**

Combined IL17 and IL22 secretion profile characterizes the efficacy of MTB response
Y. Todorova¹, R. Emilova¹, V. Milanov², M. Zamfirova³, T. Varleva³, M. Nikolova¹; ¹National Reference Laboratory of Immunology, National Centre of Infectious and Parasitic Diseases, Sofia, Bulgaria, ²Clinic of Phthisiatry, Multiprofile Hospital for Active Treatment of Lung Diseases "St. Sofia", Sofia, Bulgaria, ³Programme "Improving the sustainability of the National Tuberculosis Programme", Ministry of Health, Sofia, Bulgaria

18.

P.D4.05.19

Ageing outweighs the impact of cART regimen on the immune restoration of virally suppressed long-term treated HIV patients
R. Emilova¹, Y. Todorova¹, N. Yancheva², D. Strashimirov², I. Elenkov², I. Alexiev³, M. Nikolova¹;

1NRL of Immunology, National Center of Infectious and Parasitic Diseases, Sofia, Sofia, Bulgaria, 2Specialized Hospital for Active Treatment of Infectious and Parasitic Diseases, Sofia, Bulgaria, 3NRL of HIV, National Center of Infectious and Parasitic Diseases, Sofia, Sofia, Bulgaria.

Как се виждам в света на науката и технологиите

Автор: Пламена Цветанова Николова, 26 години

Науката е система от знания. Изследва закономерностите в развитието на природата, обществото, мисленето, явленията и тяхната същност. Бихме могли да наречем съвкупността от определени знания и опит „наука“. А тя самата е от изключителна важност за човешкия живот, влияейки му и по-

добрявайки го на всяко едно ниво – храна, енергия, медицина, транспорт, образование, дори и хоби. Не сме в състояние да заменим учението във всекидневието си по никакъв начин. Благодарение на знанието ние предвиждаме явления и създаваме новости. Аз виждам себе си и своето занимание в конкретна наука, която съм

изучавала и изучавам, практикувам и в която се развивам – психологията. Считам за свое задължение да допринасям за тази наука с каквото мога – теории, конкретни факти или точни изследвания чрез професионалния си труд и знания в областта. Науката сама по себе си е начин на мислене и разбиране и е навсякъде около нас и в животите ни. Желая да поддържам и подкрепям това мнение, влияейки на всеки човек, до когото мога да се докосна – да мисли и разбира научно всяко явление, защото науката е именно това – размишления по определен способ, критика, съмнение, любопитство, разбиране, развитие.

Поради своята професионална насоченост и образование виждам себе си и личния си принос към науката на психологията. Ерудицията и знанието имат възможността да покажат на всеки човек най-добрия начин, по който нещо може да бъде свършено. Науката спомага за по-правилното разбиране на света около нас, както и на самите нас. Заради нея хората имат възможността да останат здрави и щастливи. Част от това се случва и с участието на психологията в системата на науките. Спомагайки за опознаването на вътрешния свят на човека, психологията има голяма роля в индивидуалното и личностното развитие и светоусещане. Науките и в частност психологията имат сериозна важност за мен, поради силното влияние върху

опознаването на реалността, живота, общественото развитие, психичното здраве и щастие на отделния човек, в това число и на мен самата. Знанието и образованието са първите, основните и най-важните стъпки, както за моите постижения, така и за успехите на всеки един, а с това и на отделните общества и цялото човечество. Заниманието с обучение и просвета води до подобряване на живота на хората, към това да бъдем по-интелигентни и възприемчиви, по-сърдечни и човечни, по-мислещи и разбиращи. Аз бих искала да бъда част от това. Желая да се уча постоянно, да се развивам, но и да имам възможността да предавам своите знания и умения на хората около мен. Като психолог да ги насочвам в нужната посока на развитие и усъвършенстване, както и да получават професионалната помощ и подкрепа, заради която са ме потърсили. От изключително голямо значение е хората в дадена професия да бъдат адекватно образовани и информирани, за да предават достоверните и търсените сведения към заинтересованите. Зачестяват случаите, в които недоказани от научна гледна точка теории се вгнездяват в съзнанието на отделния човек и общество, водейки до невъобразими и опасни последици. Такъв случай например е мнението, че ваксините причиняват аутизъм у децата. Научно необосновано твърдение, публикувано един-единствен път преди

деветнайсет години, обикаля домовете на хората и се предава от ухо на ухо, носейки страх в родителите, дори и в учителите, поради което все повече майки и бащи решават да не ваксинират децата си. Това е опасно не само за отделните деца, но и за разпространението на зарази и заболявания, които в противен случай биха могли да бъдат стопирани. Поради тази, както и много други причини и примери, всеки професионалист трябва да е адекватно информиран и теоретично отстоян на мнението си. Хората като общество не бива да допускат неувдостоверени обстоятелства и случки да влияят на ежедневието им и на тях самите. Всеки човек трябва да се научи да използва и да вярва единствено в обосновани факти. „Имаме ли веднъж иновационната култура, дори тези, които не са учени или инженери – поети, актьори, журналисти – те, като общност приемат това, което е научно доказано. Те приемат концепцията на иновативната култура. Те гласуват по начин, по който да я подкрепят. Те не се борят с науката и технологията“ (Нийл де Грас Тайсън). Точните занимания в определени сфери са важната част от съвременния живот и общество, спомагайки развитието на технологиите, подобряване на качеството на действителността и ежедневието, както и фактологичното изясняване на явленията и събитията. Психологията подпомага личностното израстване

на всеки индивид, както и на отделните групи и на цялото човечество чрез своите задълбочени анализи върху психиката, начините на мислене и самоусъвършенстване. Чрез знанията и образованието бих искала да продължавам да се подобрявам в тази област и да бъда един достоен пример и принос за науката.

Науката е начин на мислене и действие и аз се стремя да поддържам и подсилвам точно този начин. В него първо се задават въпросите, а след това се търсят отговорите. Няма нищо лошо в това да не знаем нещо – това означава, че има още какво да учим. Проблем е тогава, когато информацията и знанието са грешни. Особено във времето, в което живеем, както и развитието на технологиите, които имаме, разпространението на неточни сведения е по-лесно от когато и да било. Именно в този момент стъпва науката – със своите доказателства и факти, които не могат да бъдат подминати, нито пък оборени, т.е. те се приемат за верни. Благодарение на науката ние можем да кажем кое е безпогрешно и истинно и кое – не. Фактологията и безпристрастната информация са ключът към нашето знание. Науката е нашето знание. Бих искала научно мислене, проверка, търсене на правдивост и отговори, да бъде част не само от учените и от обучаващите се, а от всеки един човек. Приемам разпространението на критичното ми-

слене и иновативната култура като своя лична мисия, за която съм готова да се боря, защото вярвам, че е в основата на човешкото развитие, както лично, така и световно. Голяма част от обществото има за цел да подобри своето разбиране за науката, да има по-голяма ангажираност към нея, за да може науката сама по себе си да спомогне за развитието на това общество, така както е спомагала и преди. Ако на света нямаше нито една наука, нито една база данни, как би изглеждала Земята? Вероятно все още щяхме да живеем в пещери или в най-добрия случай – колиби, да се будим от

петлите или Слънцето, вместо от сутрешната аларма. Щяхме да се борим за водата си със дивите животни и да ядем сурова храна, ако въобще успеем да достигнем до нея. „Медицина“, „електричество“ и „технологии“ щяха да бъдат непознати думи. Единствено заради науката и усъвършенстването на нашите умове ние сме достигнали нивото на развитие, което имаме, както и начина на живот, който водим. Продължавайки да залагаме на научното знание и мислене, иновациите днес, ще бъдат промяната утре. След десет години те ще могат да бъдат достъпни до хората, а учените и инже-

нерите ще продължават да създават нови и нови такива. Сред постиженията на науката са например развитието на биотехнологията, сред тях създаването на механична ръка, която може да бъде контролирана от мозъка; скоростта, вида и размера на компютрите; леките автомобили, които се задвижват от електричество; телекомуникацията и взаимодействието със света; изкуствения интелект. Тези примери са само част от това до какво са довели научният подход и научните размишления. И по-важното: „Науката е много повече начин на мислене, отколкото база данни“ (Карл Сейгън). Науката не е само знание, тя е начин за това да знаеш нещо, точен начин, по който да развиваме знанието и интелекта си – път и посока, в която да се движим. Старая се моите разсъждения да бъдат именно такива и всяко твърдение, което изказвам, да бъде научно обосновано и изрядно, както и да търся именно такава информация от правилните източници. Виждам себе си в света на науката и технологиите, поддържайки това мнение, отстоявайки и бъдейки сигурна в неговата праведност. Така, както съм сигурна, че науката е пътят на развитие на човечеството.

Светът е това, което е днес, благодарение на безбройните научни постижения и великите умове, достигнали до тези открития. Искрено се стремя към това да бъда част от тях в сфера-

та на психологията, чрез действията, които извършвам и знанията, които трупам и предавам. Научният подход и начин на мислене би следвало да достигнат до всеки един човек на планетата, независимо с какво се занимава – за едно по-добро и информирано бъдеще. Приемам разпространението на това мислене и информираността като своя лична мисия. Всеки човек е зависим от науката и знанията, които носи със себе си. Науката е бъдещето.

Интервю с Живко Чобанов: успешните техники и принципи за ефективно учене

Интервюто взе: Кирил Кръстев

Темата на интервюто ни с Живко Чобанов е посветена на доказаните от науката успешни техники и принципи за ефективно учене.

/ВИДЕО: С Живко Чобанов говорим за образованието на бъдещето и университета MINERVA /

Може ли с няколко думи да се представиш за нашите читатели, какво си завършил и как реши да се занимаваш с днешната ни тема на разговор?

Завършил съм магистратура по приложен анализ и взимане на решения в университета Минерва, занимавам се с програмиране и електронна търговия. Обичам да уча теория и да анализирам сложни системи, търся ефективността във всичко. Предпочитам да разбера как нещо работи и защо е така, пред това да мога да се справям с него, без да го разбирам в дълбочина. Затова ученето представлява важна част от ежедневието ми и реших

да използвам свободата, която имах при избора на тема за магистърската си теза, за да разбера как да уча ефективно, като резюмирам и преорганизирам най-доброто от онова, което науката е доказала по темата.

Какъв трябва да е университетът на бъдещето и какво трябва да предлага той, за да може в него да се преподава и учи ефективно?

Университетът на бъдещето трябва, от една страна, да разбира добре и да се ръководи от нуждите на студенти-

те, а от друга, за нещата, за които самите студенти не са компетентни да вземат най-доброто решение за себе си – да се ръководи от други авторитети. Такива са най-вече науката и бизнесът. Психологията и близките до нея дисциплини се развиват бурно и е необходимо също толкова големи да бъдат и усилията и ресурсите, които университетите влагат, за да приложат доказаните от науката методики за ефективно учене и преподаване, а също и за личностно развитие на студентите, както и за многото други умения, които ще са им нужни в живота – като работа в екип, умения за общуване и т.н. Бизнесът и студентите трябва да диктуват приоритетите и целите, а науката и предприемачите – начините за тяхното постигане. Да, във всеки университет трябва да има предприемчиви мениджъри, които да го управляват, а не само научни работници.

Такъв е случаят с Минерва, тя е основана от американския милионер и предприемач Бен Нелсън, който още в самото начало поставя на лидерска позиция проф. Стивън Кослин, който е експерт в област близка до тази на ефективното учене и е бил декан в Харвард. Заедно те намират практически работещо приложение на откритията в науката в областта на педагогиката, като им се налага да скъсат с традициите във висшето образование. Образованието и студентите са на първо

място. Затова Минерва не предлага редица “екстри”, поради които университетите в САЩ са се превърнали в all-inclusive хотели – кампуси, общежития, паркове, спортни центрове, лаборатории, учебни и административни зали, паркове, охрана, почистване и други. Вместо това Минерва разработва онлайн платформа за обучение с видео конферентни разговори, което позволява таксите за обучение да паднат 2-3 пъти. Минерва няма материална база – само един малък офис на центъра на Сан Франциско. Студентите бакалаври живеят в различен мегаполис по света всеки семестър, за да могат действително да опознаят различните култури и да се научат да се справят в тях. За лабораторни занятия се наемат местни частни лаборатории. Живеят във временно наети от Минерва общежития или хотели в центъра на града. Градовете са – Сан Франциско, Берлин, Буенос Айрес, Сеул, Хайдерабат и Лондон. Преподавателите в това време могат да са пръснати по света и дори да сменят континенти, докато трае семестърът, без това да повлияе на обучението. Освен това на професорите не се плаща за извършване на научна дейност, а само за преподаване. Те са наети на временни трудови договори, при което след обратната връзка, дадена от студентите в края на семестъра, даден преподавател може да не бъде нает за следващия. Текучеството на “скъса-

ни” преподаватели е сходно с това при студентите.

Еднакво ли учат хората или се различават спрямо темперамента и характера си? Колко вида стил на учене има и какви са разликите помежду им?

Моите проучвания показваха, че стиловете на учене и съчетаването им с темперамента са по-скоро мит или удобство. Хората имат предпочитания, зависими от темперамента и характера им. От тези предпочитания идва и комфортът при определен стил на учене, а комфортът прави преживяването интересно и вълнуващо, което подпомага ученето. Но не повече от това. Интерес и комфорт може да се провокира и по други начини, не само със замяна на книгата с аудио запис.

Всъщност, това, което дава много по-голям положителен резултат е не адаптацията на ученето към учащия, а на ученето към учебния материал. Математика се учи най-добре с решаване на задачи, не с четене или с картинки. Обратно – език се учи с четене и с картинки, не само с практическо говорене. Много е важно материалът да бъде разгледан под най-различни (но подходящи за конкретната тема) негови форми – като абстракция, с конкретни примери, практически казус, теоретична обосновка, диаграма, видео лекция, текст в учебник, илюстрации и др. Това разнообразие е нужно на

мозъка, за да разбере материята във всички нейни аспекти, връзки със света и предишното познание на учащия, както и за да се сформират множество пътечки в мозъка, по които учащият да се досеща за наученото.

Колко вида миросглед има спрямо това дали хората са склонни към промяна? За да можем да учим ефективно, кой миросглед е по-ценен и какво представляват двата миросгледа?

Както твърди проф. Carol Dweck, още от ранна детска възраст хората подхождат от две различни гледни точки към ученето – фиксирана и растяща. При първата успехът се състои в уменията да докажеш, че си умен или талантлив. Твоите качества и умения са вродени, не се променят във времето и трябва много да внимаваш да ги покажеш в добра светлина, като скриеш недостатъците си. Провалът в нещо при фиксираната гледна точка е доказателство за провал на личността, за провал по принцип в поставената задача и той трябва да бъде избягван или прикрит. Не бива да се участва в нещо, в което можеш да се провалиш. Положените усилия също са нещо лошо, тъй като човек има фиксирани, вродени заложби и усилията представляват загуба на време и енергия. Ако полагаш усилия, това доказва, че нямаш вродените знания и умения, защото, ако ги имаше, нямаше да по-

лагаш усилия.

При растящата гледна точка успехът е следствие от положен труд, не е вроден. Затова няма нужда да се доказва кой колко умен и талантлив е, а само да се измери това, за да се видят слабите места, в които да бъдат фокусирани усилията в бъдеще. Провалът е урок, който помага за развитието на уменията и талантите ни, по тази причина и участието е винаги ценно. Срамно е да не полагаш усилия, а не да се проваляш.

Най-интересното е, че всеки от нас, не съзнателно прилага и двата мирогледа в различни ситуации. Важно е да се самонаблюдаваме и така да коригираме деструктивната гледна точка в главата си. Всъщност, фиксираният светоглед не винаги е лош, някои неща наистина са въпрос на вроден талант и способности. Затова е необходимо да сме съзнателни и внимателни с мислите за себе си и ученето.

Как могат да се използват мисловните карти в учебния процес и какво представляват те?

Мисловните карти са ефективен начин за водене на записки и структуриране и синтезиране на информация. Тя е представена като дървовидна/йерархична структура. В центъра се поставя темата и към нея се закачат основните подтеми, подзаглавия или онази информация, която не попада в нито една от подтемите. Всяка подте-

ма аналогично се разбива на части и така до ниво понятие, изречение или абзац. Колкото по-разбита на малки части е картата, толкова по-добре, защото се изтриват повторенията, отсява се същественото, видимо е с един поглед, информацията се запомня визуално и чрез логическата си структура, търси се и се преорганизира по-лесно. Процесът на създаване на мозъчна карта е също толкова ценен, колкото и четенето ѝ впоследствие. За да синтезира и структурира материала добре в картата, учащият го анализира и така го разбира и научава по-добре и дълготрайно. Четенето също не е пасивно, винаги преподавам и изтривам очевидното, докато чета картата. Всичко това отнема повече време от стандартното четене на материала с подчертаване с молив, затова в картата трябва да попадат само най-важните неща. Така тя всъщност ще ви спести време, защото за препрочитането на важните неща и откриването им ще отделите повече време. Причината е, че структурираната и синтезирана информация се преговаря по-бързо и е далеч по-ясна.

Как се учи нов урок, как трябва да процедираме и какво трябва да знаем?

Започнете с упражненията и въпросите към урока, опитайте се да ги направите с молив или на ум, без да сте го чели. (Не отделяйте много време за

това.)

Причината е, че така умът ви ще се подготви за урока.

Първо, всички предишни знания ще бъдат припомнени и поставени в употреба по текущата задача към урока. Когато след това го прочетете, вие ще знаете как точно новите знания допълват старите и каква е връзката между тях. Тази връзка именно е важна за запомнянето им. Колкото повече връзки изградите в главата си между новото познание и най-различно старо познание, по толкова много различни начини ще можете да се подсещате за него.

Второ, положените усилия ви карат да считате учебния материал за важен и необходим, тъй като сами сте преживели необходимостта от него. Умът ни се интересува от важната за нас информация, тя му е по-интересна и съответно той я научава по-лесно и по-дълготрайно.

Трето, така ние знаем коя част от учебния материал е най-приложима и най-важна, съответно, четем я по-внимателно.

Какви са стъпките, които правим след прочитане на урока?

Не подчертавайте или не подчертавайте повече от една фраза на параграф.

Вместо това, след прочитането на всеки параграф в карето на учебника отстрани, си запишете с молив въпрос

към този параграф.

Самото измисляне на въпроса кара ума ви да приложи прочетеното.

След това, започнете с най-трудното упражнение, което считате, че можете да направите. Ако не знаете кое, то започнете с възможно най-трудното упражнение. Преминавате към по-лесно упражнение, само ако не успеете да се справите с по-трудното.

Идеята на това е следната: трябва максимално да натоварим мозъка си, защото колкото повече преценки той извършва, толкова по-дълготрайно и задълбочено научаваме материала. Същото е и в спорта, например при щангистите – те винаги вдигат максималната тежест, на която са способни. Един щангист би си губил времето, ако вдига само 20 килограма, по същия начин вие си го губите, когато правите лесни упражнения.

Как да действаме по време на преговор?

За преговор може да използвате въпросите, които сте си написали встрани от всеки параграф.

Винаги когато решите да препрочетете параграфа, първо опитайте да отговорите самостоятелно на въпроса, ако успеете, това ви спестява четенето, а от друга страна затвърждава наученото. Ако не успеете да отговорите правилно, то умът ви се е подготвил да запомни по-добре този параграф.

Разпределяне във времето: отделете

същото количество време, но разпределено правилно между дните и между старите и новите уроци.

Фокус върху забравения стар материал, а не върху познатия нов материал. Когато научите нещо, вие го помните за определен период от време, след което постепенно започвате да го забравяте. За да преговаряте ефективно, трябва да се стремите да уцелите точно този момент на забравяне на голяма част от наученото и да преговаряте тогава.

Ако направите преговор преди да сте забравили материала, вие преговаряте нещо, което така или иначе знаете, умът ви не се напряга, върти на празни обороти. Такъв тип повторение не е майка на знанието.

Ако направите преговор доста време след като сте забравили материала, то времето между момента на забравяне и преговора е пропиляно – изпуснали сте си шанса да забравите материала пет пъти и да го преговорите пет пъти, вместо това за същия период от време вие сте го забравили два пъти и сте го преговорили два пъти.

Ако вземем по малка единица научен материал (не урок). Например, конкретна дума на чужд език, датата на историческо събитие или отговор на въпрос – тогава може да приложим системата на Лейтнер: https://en.wikipedia.org/wiki/Leitner_system.

Приемете, че знаете не онова, което сте прочели, а онова, което сте успели

да разкажете без да гледате в урока. Намерете си някого, на когото да обяснявате материала – например, ваш колега или съученик, който се затруднява.

Как да учим за изпит?

Да кажем, че сте си определили 10 часа за подготовка за изпит.

Приемете, че е добра идея да се излъжете да отделите повече от 10 часа и да търсите начини за това, без да ви става неприятно. Например, ако използвате техниката за ефективно учене на разпределяне във времето и тези 10 часа ги започнете месец по-рано, учейки по един час на ден през дните, които сте си определили от месеца. То тогава, просто считайки за нормално това да пресрочите времето от един час, то вие вече сте си увеличили времето за учене.

Ето някои полезни техники:

- Работете върху най-трудните упражнения, на които сте способни.
- Максимално разбърквайте упражненията – не трябва да знаете кое от коя тема е, преди да го прочетете.
- Намерете си някого, на когото да обяснявате материала или на когото да помагате.

Търсете границите на понятията и техните изключения:

- Кога обектът, който изучавате, престава да бъде себе си?
- При промяна на коя негова характеристика и до каква степен?

- Кога методът, който прилагаме, престава да върши работа – при какви условия?

Ползвайте мемо техники за запомняне на дати, числа, формули, думи и други. Направете си пробен изпит и ако не можете да се самооцените, потърсете помощ.

Какво трябва да знаят учителите, какви качества трябва да притежават, какво трябва да предложат на учениците, за да бъде ефективно ученето?

Стрежете се всеки ученик да се натовазва максимално по време на час, а не пасивно да слуша или гледа – дори

и да слуша и гледа вас.

Давайте на учениците да решават реални казуси, дори за всички да е ясно, че те няма да успеят, важното е да се опитат, прилагайки наученото.

Реалните казуси правят връзката с практиката, мотивират учениците, развиват креативност и помагат да се запомни материала от още една перспектива. В реалността често няма верен отговор или има много такива, което помага на учениците да свикнат, че да дадеш грешен отговор не е проблем, проблем е да останеш пасивен.

Примери:

Биология: Как да предпазим Родопите

С Живко Чобанов говорим за образованието на бъдещето и университета MINERVA

от корояди?

География: В коя държава бихте отишли на почивка и защо? С какъв бизнес бихте се занимавали и в коя държава бихте отворили първи чуждестранен клон?

История: Можеше ли Втората световна война да бъде предотвратена?

Математика: състезание по измисляне на най-трудната задача за останалите; какво да направим за да решим произволна задача, как подходиме?

Измисляйте възможно най-шантави въображаеми примери, те се запомнят най-добре и провокират най-много размисъл. Стига учениците да са наясно с това, какъв е проблемът при-

мерът да е напълно въображаем?

Биология: Какво би станало от биологична гледна точка, ако съществуваша великани? Как щяха да изглеждат хората, ако можеха да фотосинтезират? Фотосинтезата ще се разбере и запомни по-добре, отколкото ако се говори само за дървета и тревички.

Давайте контрастни примери – покажете какво НЕ е обектът на изучаване; покажете кога методът не би работил.

Пример:

Математика: Когато се учи какво е триъгълник – покажете квадрат, покажете кръг.

Нека учениците влязат в ролята на

Част 2: Живко Чобанов - образованието на бъдещето и университета
MINERVA

учени и откриватели и спазвайки научните принципи, да отхвърлят хипотезите си и да изследват явления сами.

Какво представлява методът на обрънатата класна стая?

Всичко е наопаки – урокът се учи удома, а домашните се пишат в час. Първо, всички учащи учат урока предварително от учебника и от видео уроци онлайн (които при желание и учителят може да запише с телефона си). След това в час те прилагат наученото индивидуално или по групи, отговарят на въпроси, решават казуси. Учителят е модератор и организатор, а не лектор и изпитващ.

Как трябва учителят да подготви ученика за изпит? Какво трябва да направи, за да може един ученик да е готов за изпит?

Контролни е добре да се провеждат почти всеки час. Грешките в тях определят кой ученик какво и колко домашно ще има. Например, всички ученици, които са сгрешили първа задача, имат за домашно да решат 5 подобни на нея, а останалите ученици имат друго домашно.

След изпит: или поправка на изпита, или предварителен пробен изпит с рецензия или обективна самооценка. Преди да види оценката си, ученикът трябва да е написал отговор към вашата рецензия и да е поел ангажи-

мент каква работа ще свърши, за да навакса. В противен случай учените са доказали, че учениците няма да обрънат внимание на рецензията.

Какво да включва рецензията:

Никакви оценки на ученика като цяло, а само върху конкретната му работа по изпита: вместо "Браво, ти си страхотен!", напишете – работата ти е отлична, защото...

Връзка с образователните и личните цели на ученика.

Ясни инструкции колко и кои упражнения да направи, за да навакса.

Отличната писмена работа също трябва да получи инструкции как да стане още по-добра, за да може и отличниците да се развиват.

По-несхватливите ученици имат нужда от повече обяснения и примери, а на отличниците можете да пишете по-кратко и абстрактно.

Бъдете наставници на ученика да действа, а не машини за изчисляване на оценки.

Благодаря ти за отделеното време, разбиране и търпение! До нови срещи.

Интервюто взе: Кирил Кръстев

Интервю с Владимир Игнатов

Интервю с млад учител във Френската и преподавател в СУ.

Бихте ли се представили на нашите читатели?

Казвам се Владимир Игнатов. Преподавам български език и литература в 9. френска езикова гимназия „Алфонс дьо Ламартин“, както и история на българската литература като хоноруван преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“. Защитих докторска дисертация върху проблема за войната – за дълбоко съжаление, твърде актуална тема – в българската проза от периода между двете световни войни. Оттогава започна и същинският ми професионален път във и чрез литературата, път, наситен с трудности, но и с много откривателства, които вдъхновяват и създават усещането за смисъл.

Коя научна институция представлявате и с какво се занимава тя?

Един български разказ започва с донейде симптоматичните думи: „Когато Бог иска да накаже някого, прави го учител“ („Наш Пондъо“). Това е весела история от автор с не твърде весела съдба – Чудомир, сам вкусил

меда и жилото на професията, или стилистично по-прецизно, а смислово

по-точно – призванието, учител. Противно на убедеността на стария преподавател по история обаче, мога да кажа, че попадането ми в 9. ФЕГ е привилегия, разкриване на едни широки полоси – към Другия, а и към себе си. Защото това е училище, разкриващо се като традиционно силно средоточие на хуманитарното – и в частност филологическото – знание и опита с природните и точните науки. Чрез изпълнението на различни образователни програми и интензивно институционално сътрудничество в него се подготвят онези съвсем млади хора, които не просто се докосват до езика на Верлен и Рембо, но опознават, пречупвайки я през своя хоризонт, една фундаментална култура, обуславяща

в определена степен градежа на личния им свят.

Такава крепост на духа и знанието с неотменима градителна роля конкретно за мен бе СУ „Св. Климент Охридски“. Катедрата по българска литература, в която преминаха моите докторантски години, винаги е била един от ключовите научни центрове в страната, що се отнася до изследването на родната литературна традиция.

Кое Ви мотивира да се занимавате с науката и кога се случи това?

В две последователни години – 2010 г. и 2011 г. – завърших съответно българска филология и магистърска програма Литературознание. Така сетнешното ми кандидатстване за

редовна докторантура по българска литература бе добре обмислено продължение на по-рано зародилите се частни интереси и намерения. По-късно се появиха и първите по-системни опити в литературната наука, представяни на различни семинари и конференции, за да се превърнат накрая в дисертационен труд.

Сега усилията са разполовени между учителстването и литературознанието, откъдето произтичат и редица трудности – най-вече в порядъка на фактора време. Преимуществовата обаче са повече.

Заниманията с наука са едно наситено пътуване – тръгваш и не знаеш къде ще бъдеш отведен. Мотивацията е в благородния стремеж към открителства, към които предприетите смели нови стъпки водят. И в личния пример на другото, служещ за пътеуказател. Моят научен ръководител проф. Николай Чернокожев ме научи на много – не само с оглед пристъпването конкретно към художествения свят на текста, но и на отношение към науката като такава.

Имате ли одобрен проект в последната сесия на Фонд научни изследвания, как се казва той и какви ползи ще има той за науката и живота на обикновения човек?

С въодушевление мога да разкажа за „Литература и техника. Изобретяване

на модерността в българската литература” – проект за млади учени 2016 към ФНИ ДМ 10/1 от 13 декември 2016. Моята работа в него – съвместно с тази на колегите гл. ас. д-р Надежда Стоянова – ръководител, гл. ас. д-р Сирма Данова, докторант Мария Русева – ми откри изследователски полета, а и подходи, до които при други обстоятелства по-трудно бих достигнал.

Проектът се занимава с проследяването, систематизирането и анализирането на явления и тенденции, свързани с образа на различни технически изобретения – телеграфа, телескопа, бойните оръжия, автомобила, робота и много други – като пълноценни литературно-художествени присъствия. Интересува ни какви критически сюжети биха могли да се породят върху основата на такъв идейно-тематичен контекст. Основната цел на проекта е да изясни значимостта на проблема за формирането и развитието на българската модерност.

С оглед поставените задачи съставихме антология с некомерсиален характер, предназначена изцяло за научни и образователни потребности, която съдържа творби, проблематизиращи техническото през неговия дух и материя. Повечето от тези произведения са непознати или забравени, така че сближаването им в това издание формира една твърде интересна не само концептуална, но и литературноисто-

рическа реконструктивистка рамка. Изготвихме и речник на остарели названия на технически понятия по материали от българската художествена литература, от културната и литературната ни периодика. Интересно е да се припомни например, че Петко Славейков назовава микроскопа зерцалник, а компаса – морска пусула, книгопечатната преса във възрожденските представи е тискарница, а часовникът – часоказ.

Сега се подготвя сборникът с доклади от проведената през пролетта в СУ „Св. Климент Охридски“ конференция „Литература и техника“, а нашите читатели биха могли да се запознаят с повече подробности около дейността по проекта на сайта bglitertech.com, където ще открият и рубриката „Находки“ – любопитни текстове, фрагменти, осмислящи навлизането и разгръщането на техническата култура у нас още от епохата на Възраждането до края на Втората световна война.

С какво заглавие беше последната Ви публикация? Разкажете ни повече за нея.

Списание „Български език и литература“ – едно от официалните издания на Факултета по славянски филологии, прояви добрината, за което – моята колегиална благодарност, да приюти статията „За изнамерването на книгопечатането: възрожденски ракурси“. В нея предлагам опит за анализ

на някои текстове от възрожденския периодичен печат, които проблематизират едно „чудно изнамерване“ – книгопечатната преса. Разглеждам неговата роля и значението му за радикалните промени в културната и литературната комуникация, но и съпротивите срещу него като нещо ново, непознато, а и засягащо нечий интереси. През текстове на Константин Фотинов, Петко Славейков, Николай Казанакли застъпвам схващането за книгопечатната преса като откриваща нови светове, премахвайки определени граници – пространствени, времеви – и улеснявайки докосването до чуждия опит и неговото по-цялостно усвояване, което в условията на българския XIX в. е от особено значение.

Има ли бъдеще науката в България и как го виждате Вие?

Изпитвам затруднение да говоря в проспективен план. Вярвам, че има. Науката в България е неизменна част от българското въобще като категория – ценностна, нравствено-етична. Проявяваното отношение към общото ще рефлектира съответно и върху частното. Противоречия ще има, което е добре, тъй като ще доведат до промени. Дано те да са в благоприятна посока.

Има ли млади хора, които искат да се занимават с наука във Вашата об-

ласт?

Да, има. Поддържам контакти с настоящи и защитили вече докторанти, млади учени със свои открития и оригинални открития в тематичните полета, на които са се посветили. В това отношение много полезни са конференциите и семинарите, организирани тъкмо в посока на привличане на студенти, докторанти, млади учени, на които те могат да споделят резултати от своята изследователска работа, да обменят впечатления, да почерпят опит от утвърдени гост-лектори, специалисти, изследователи. Тук нека бъдат отбелязани такива научни мероприятия като Международния филологически форум в СУ „Св. Климент Охридски“, чието трето издание предстои да се проведе през есента; Семинара за хуманитаристи – отново в Алма матер; ежегодната конференция в Пловдив, организирана от ПУ „Паисий Хилендарски“ и Дома на учените; националните филологически четения в ЮЗУ „Неофит Рилски“ и др. Всички тези чудесни в замисъла си инициативи идат да покажат не само грижа за младите изследователи, но преди всичко – активно противопоставяне на есхатологичните представи за филологията и в по-общ план – за хуманитаристиката.

Какво бихте казали на хората, които все още се колебаят дали да се занимават с наука в България?

„Към всякой връх по стръмен път се ходи“ (П. П. Славейков)... и не само спрямо науката. А тези стръмнини са свързани с материални, финансови изменения. Иначе условия има, ресурсите все повече се увеличават (тук държа да спомена големите усилия, които се полагат за развиването на дигиталните библиотеки, улесняващи достъпа до – конкретно в случая – българското книжовно, художествено наследство). Но има и друго – самата наука подбира онзи верен оръженосец на знанието, който да ѝ се посвети. А стане ли това, струва ми се, неизбежните колебания, пряко всички трудности и стръмнини, постепенно започват да се превъзможват. То е и ценностен въпрос, тъй като подобен род занимания неизменно се свързват с осъзнаването и приемането на известния възрожденски принцип „на ползу роду и отечества“ и със смисловия потенциал, който той носи. И учителството е основано върху него.

Какво, според Вас, трябва коренно да се промени в България по отношение на науката?

Когато една от основните, продуктивните институции в страната осъмне със спуснати черни траурни знамена, редно е прецизно вглеждане в този изключително тревожен знак – не просто на протест, който и без друго няма да бъде чут; преди всичко – знак за обида и огорчение – за едни, и за равнодушие, неразбиране – от страна

на други. Посоката на промените като че ли е само една – на ценностно припознаване, издигане и съхраняване. А оттам би последвало и всичко останало.

Как оценявате работата си на учител и смятате ли, че учителската професия има нужда от обновление в т.ч. нова методическа система?

Трудно, а и неудобно би ми било да дам подобна (само)оценка. Сигурен съм, че това много по-добре биха сторили преимуществено учениците, а и студентите, които влизат в класната стая по време на своя педагогически стаж. Откривам пропуските си, старая се да разпознавам и следвам посоките, по които първоначалните запланувания на урока биха довели до успех. А той на свой ред би бил двупосочен, взаимен – защото и едното, и другото дължа на аудиторията пред мен. Учебният час е сложен мизансцен, наситена проповед. Аз нямам самочувствието, нито амбицията да бъда проповедник – в поучително-назидателния смисъл, но онова, което се крие отвъд тях – диалогът, съпреживяването, взаимността в пътуването във и чрез словото, е моята лична цел и задача.

По отношение учителската професия и нуждата от обновление – конкретно по български език и литература вече има такова и то засяга не само вида и формата на учебните програми. Това в определен план ще доведе и до нови

методологически решения. Всяка една промяна е знак за ревизиране, преоценка. Необходимо е тя да се осъществява прецизно и разумно – в името на качествено образование, припознано през идеята за самостоятелно мислещи личности, а не през излишно усложнен бюрократичен апарат.

Нужда от обновление има, но не само в методическата система, а подчертано в отношението към учителската професия – и държавно-институционално, и обществено. Своята книга „Учител по литература ли? Не съм от тях“ забележителният български литературовед проф. Никола Георгиев започва със знаковото посвещение „На колегите учители – с уважение и съчувствие“. С уважение – знайно защо, още повече съобразно ценностната извисеност на образа на учителството в миналото. Със съчувствие – не по-малко понятно, съобразно нанесените щрихи върху този образ днес. Добре би било тази открояваща се двуценност в представите, ако е възможно, да се превъзмогне, утешително би било – поне да се направи опит за това.

Да си го пожелаем, защото „как ще живеем, ако не гоним измамата?“, дето рекъл един Елин-Пелинов герой...

Занимавали ли сте се с нещо извън научната работа? Какви други интереси имате и как обичате да прекарвате свободното си време?

С друго професионално – не.

Бих се определил като съзерцателен тип човек, затова и дoсегът до природата така благоприятно ми въздейства. Особено когато човек, потопен в „лихата врява“ на делника (П. П. Славейков), загуби равновесие и настоятелно се открие нуждата от умиротворение.

Стана дума за съграждането на личностния вътрешен свят – харесвам всичко, което спомага за това: живия диалог, добрата книга, интелигентно поднесената сценична изява. Защото във всички тези проявления стои човекът и неговият съзидателен дух. В този смисъл бих си позволил в един обобщен порядък да завърша с изповедните думи на героя на Славчо Дон-

ков от стихотворението Възраст:

*Обичам пътищата към човека
и не измислям – сливам се с нещата.
А думите са само мойта възраст.*

Диренето на пътища към човека – внимание трудно, но и увличащо, носещо понякога вдъхновение, друг път – разочарование, несигурност, но във всеки случай – придаващо смисъл.

Чисти технологии за устойчива околна среда – води, отпадъци, енергия за кръгова икономика

Проект: BG05M2OP001-1.002-0019

Проект BG05M2OP001-1.002-0019: „Чисти технологии за устойчива околна среда – води, отпадъци, енергия за кръгова икономика“ (Clean&Circle) за изграждане и развитие на Център за компетентност

Водеща организация по проекта на обща стойност приблизително 23,7 млн. лева е Софийският университет „Св. Климент Охридски“. От тази сума малко над 20 млн. лева идват от европейско финансиране, а 3,55 млн. лева – от национално съфинансиране. Проектът е финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014-2020, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие. Срокът за изпълнение на про-

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

ПРОЕКТ BG05M2OP001-1.002-0019

„ЧИСТИ ТЕХНОЛОГИИ ЗА УСТОЙЧИВА ОКОЛНА СРЕДА –
ВОДИ, ОТПАДЪЦИ, ЕНЕРГИЯ ЗА КРЪГОВА ИКОНОМИКА“

Обща стойност: 23 667 925,86 лв.,

от които 20 117 736,97 лв. европейско и
3 550 188,89 лв. национално съфинансиране

екта е от 30 март 2018 г. до 30 ноември 2023 г.

Проектът има за цел **изграждането на ефективна инфраструктура и научноизследователски капацитет за развитие на иновации в кръговата икономика с фокус върху води,**

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

енергия и управление на отпадъци.

Той включва инвестиционна част за изграждане и оборудване на Център за компетентност и ремонтни дейности за подобряване на условията на работа в съществуващи лаборатории в УАСГ и Физическия факултет на СУ. В рамките на проекта ще се изградят 2 лабораторни комплекса (включително 4-етажна сграда) с 11 лаборатории и 1 акселератор за технологично предприемачество и трансфер с две лаборатории, които следва да осъществят предвидените задачи и дейности в плана за научноизследователска и развойна дейност.

В основата на концепцията за Центъра за компетентност (ЦК) са заложени три вертикални и четири хоризонтални модула. Вертикалните модули са „Води“, „Твърди отпадъци“ и „Трансфер“. В модулите „Води“ и „Отпадъци“ ще се работи по направленията „Мониторинг, оценка и идентификация на проблемите“ и „Чисти технологии“ – създаване на чисти технологии. В двата модула като хоризонтални приоритети са включени дейности по кръговата икономика и постигането на енергийна и ресурсна ефективност чрез:

- Иновации за ефективна експлоатация на съоръженията при пречистването на водите и обработката на отпадъците, на ВиК мрежите;

плоатация на съоръженията при пречистването на водите и обработката на отпадъците, на ВиК мрежите;

- Увеличаване на дела на ВЕИ и алтернативни енергийни източници чрез получаване на биогаз, биоетанол, биодизел, водород, енергия от ВЕЦ, съчетани с технологии за биоремедиация (пречистване с помощта на живи организми) на седименти и решаване на критични екологични проблеми;

- Възстановяване на ресурси като фосфор, ценни и редки метали, биоремедиация на утайки, почви, седименти, акумулирали токсични замърсители;

- Получаване на алтернативни ресурси – зеолити от пепели, шлаки, нови строителни и композитни материали от отпадъци, RDF гориво (получено от отпадъци), висококачествени биоторове от компостиращи инсталации, микробиологични препарати за детоксикация и други.

Всички дейности в ЦК ще са обединени в електронен облак за обмен и бързо ползване на информация, както и за нейното структуриране в специализирани електронни карти.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

Фигура 1. Концепция за изграждане на ЦК *Clean&Circle*: Центърът ще се състои от три вертикални модула, които са свързани в технологично-информационен облак – води, твърди отпадъци и трансфер. Хоризонтални надграждащи дейности ще бъдат: еко-ефективност, енергия, възстановяване на ресурси и алтернативни ресурси.

В ЦК ще се извършват върхови научни изследвания за създаването на продукти, услуги и чисти технологии с висока ресурсна и енергийна ефективност и значима икономическа, социална и екологична добавена стойност.

Ключов фокус е поставен върху вертикалния модул „Трансфер“. В него се предвиждат дейности, свързани с обучението, разпространението на резултатите, трансфера на технологии и технологичното предприемачество. Планират се мащабни програми за съвместни магистърски, докторантски и пост-докторантски програми, при които обучението и квалификацията на специалистите ще се характеризира с интердисциплинарност между природни и технически науки. Стратегическата програма за развитие на научноизследователската и развойна дейност и иновации на цен-

търа включва разработване на подходи и технологии за възстановяване на природни ресурси в хода на обезвреждането на отпадъци и отпадъчни води. Ще бъдат разработени нови строителни материали от отпадъци в строителството и от остатъчни продукти, получени при обезвреждане на отпадъците, както и иновативни подходи за ефективно използване на енергията във водните цикли. Ще се разработят технологии за превръщането на композитни отпадъци, нерестриктируеми строителни отпадъци в RDF гориво. Ще бъдат разработени и технологии за получаване на водород от замърсителите в отпадъчните води на базата на горивни и електролизни клетки.

Всички тези иновативни подходи и бъдещи технологии са стъпките към въвеждане на ресурсна и енергийна ефективност в секторите води и твърди отпадъци, към възстановяване на биологични и технически ресурси, и към устойчиво развитие (в комплекс устойчивост на икономика, околна среда и общество). Те ще доведат до повишаване на конкурентоспособността на българската икономика.

Технологиите ще бъдат патентовани като национални и международни

патенти, ще се търсят и реализират най-кратките пътища за тяхното разпространение чрез комерсиализация на базата на spin-off и start-up малки предприятия или чрез иновационни бизнес модели, включени в големите фирми – асоциирани партньори на Центъра за компетентност.

Иновативните продукти и горепосочените технологии ще доведат до развитие на икономиката в национален план в макроикономически мащаб, тъй като ще решават чрез научни и иновационни подходи ключови икономически проблеми. От всеки отпадък ще се получава веществен продукт или суровина за друго производство, с което ще се постига висока икономическа ефективност, както и висока екологична и социална добавена стойност.

Ще бъде скъсена и елиминирана дистанцията „научни достижения“ – „реални технологии“ – „бизнес“.

Ползите ще засягат косвено, но с голямо влияние развитието на туризма във всичките му аспекти – морски, селски, екологичен, културен и ще допринесат за здравословния начин на живот и за по-продължителната работоспособност на населението.

Партньори по проекта:

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

- Университет по архитектура, строителство и геодезия;
 - Лесотехнически университет – София;
 - Университет “Професор д-р Асен Златаров” – Бургас;
 - Институт по физикохимия „Академик Ростислав Каишев” – БАН;
 - Институт по органична химия с център по фитохимия – БАН;
 - Институт по микробиология „Стефан Ангелов” – БАН;
 - Фондация “Клийнтех България”.
- Асоциирани партньори:
- **Столична община**
 - **Столично предприятие за третиране на отпадъци;**
 - **„Софийска вода” АД,**
 - **Интерпласт БГ – ЕООД,**
 - **Енергийна Агенция – Пловдив,**
 - **Университет на Модена, Италия**
- Повече за проекта прочетете [тук](#)

ПАРТНЬОРИ

ВОДЕЩИ ПАРТНЬОР: СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

АСОЦИИРАНИ ПАРТНЬОРИ

Лесотехнически университет

Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“

Енергийна агенция – Пловдив

Институт по физикохимия „Академик Ростислав Каишев“ – БАН

UNIMORE
UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI MODENA E REGGIO EMILIA
Университет на Модена, Италия

Проф. д-р инж. Ирина Рибарова за проекта "Чисти технологии за устойчива околна среда – води, отпадъци, енергия за кръгова икономика" (Clean&Circle)

Проект: BG05M2OP001-1.002-0019

1. Бихте ли се представили на нашите читатели?

Проф. д-р инж. Ирина Рибарова

2. Коя научна институция представлявате и с какво се занимава тя?

В проекта съм в Екипа за управление и заемам длъжност „научен мениджър”,

т.е. не представлявам конкретно никого от партньорите. Постоянната ми месторабота е в УАСГ (Университет по архитектура, строителство и геодезия), който участва в проекта с два факултета – хидротехнически и строителен. УАСГ е научно-образователна институция. Изследователите, които ще работят по проекта, съчетават преподавателска, научна и консултантска дейност в областите на строителното инженерство, водоснабдяването, канализацията и пречистването на води.

3. Бихте ли представили проекта накратко?

Основната цел на проекта е да се изгради ефективна инфраструктура и научноизследователски капацитет за развитие на иновации в кръговата икономика с фокус върху води, енер-

гия и управление на отпадъци. За изпълнение на тази цел ще бъде получено финансиране за създаване на Център за компетентност, включващ новоизградена сграда, реконструирани лаборатории и закупено ново високотехнологично оборудване. Макар и със скромнен финансов дял, центърът ще бъде подпомогнат и за наемане на научен и управленски персонал.

Центърът за компетентност е структуриран в три основни направления: „Води“, „Твърди отпадъци“ и „Трансфер на технологии“. Кръговата икономика

в направления „Води“ и „Твърди отпадъци“ ще бъде изследвана от следните основни аспекти: 1) Еко-ефективност: иновации за ефективна експлоатация; 2) Енергия: възобновяеми и алтернативни източници; 3) Възстановяване на ресурси: химични елементи и био суровини и 4) Алтернативни ресурси: композитни материали, наноматериали. Модул „Трансфер“ включва дейности, свързани с обучението, разпространението на резултатите и развитието на технологичното предприемачество

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

ПРОЕКТ BG05M2OP001-1.002-0019

**„ЧИСТИ ТЕХНОЛОГИИ ЗА УСТОЙЧИВА ОКОЛНА СРЕДА –
ВОДИ, ОТПАДЪЦИ, ЕНЕРГИЯ ЗА КРЪГОВА ИКОНОМИКА“**

Обща стойност: 23 667 925,86 лв.,
от които 20 117 736,97 лв. европейско и
3 550 188,89 лв. национално съфинансиране

4. Кои са партньорите по проекта?

Водещ партньор по проекта е СУ "Св. Климент Охридски", а партньори по проекта са: Университет по архитектура, строителство и геодезия; Лесотехнически университет; Университет "Професор д-р Асен Златаров" - Бургас; Институт по физикохимия - БАН; Институт по органична химия с център по фитохимия – БАН; Институт по микробиология - БАН; Фондация "Клийнтех България".

Асоциирани партньори по проекта са: Столична община със Столично предприятие за третиране на отпадъци, „Софийска вода“ АД, Интерпласт БГ-ЕООД, Енергийна Агенция Пловдив, Университет Модена - Италия.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

ПАРТНЬОРИ

ВОДЕЩ ПАРТНЬОР: СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

АСОЦИИРАНИ ПАРТНЬОРИ

Софийска вода

Лесотехнически университет

Бургаски университет
"Проф. д-р Асен Златаров"

СТОЛИЧНО ПРЕДПРИЯТИЕ
ЗА ТРЕТИРАНЕ НА ОТПАДЪЦИ

Енергийна агенция -
Пловдив

Институт по физикохимия
„Академик Ростислав Кайшев“ -
БАН

ИНСТИТУТ ПО ОРГАНИЧНА ХИМИЯ
С ЦЕНТЪР ПО ФИТОХИМИЯ

ИНСТИТУТ ПО МИКРОБИОЛОГИЯ - БАН

UNIMORE
UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI
MODENA E REGGIO EMILIA
Университет на
Модена, Италия

5. С какво финансиране разполага и кой го осигурява?

Проектът се финансира по Оперативна програма „Наука и образова-

ние за интелигентен растеж“. Общата му стойност е 23 667 925,86 лева, от които 20 117 736,97 лева европейско (чрез Европейския фонд за регионално развитие) и 3 550 188, 89 лева национално съфинансиране.

6. Какви дейности ще се извършват в отделните лаборатории?

В проекта ще функционират 7 лаборатории в направление „Води“, 6 лаборатории в направление „Твърди отпадъци“ и 2 лаборатории в направление „Трансфер на технологии“. В тях ще се извършват 27 планирани дейности, като повечето ще се изпълняват съвместно, в партньорство между няколко лаборатории. Това е едно от най-ценните достижения на проекта, позволяващо „излизане“ от тесните рамки на специализирани научни изследвания и прилагане на холистичен подход за решаване на научно-практически проблеми и създаване на цялостни иновационни технологии в областта на кръговата икономика. В направление „Води“ се очаква да се разработят иновативни сензори и биосензори за експресна детекция, иновативни биотехнологии за пречистване и допречистване на води на основата на нови материали, чрез плазмени методи или алги и т.н.. В направление „Твърди отпадъци“ ще се разработват иновативни методи за определяне на опасни свойства на отпадъците, мето-

ди за селективно разрушаване с оглед повишаване потенциала за оползотворяването на строителните отпадъци и методи за управление на рисковите им компоненти; иновативни технологии за ефективно оползотворяване на конкретните твърди отпадъци и други. По отношение на ефективното използване на енергията ще се разработват горивни и електролизни клетки за получаване на водород от отпадъчни води; оптимизиране добива на енергия от утайки от пречиствателни станции за отпадъчни води и био-разградими отпадъци /хранителни и растителни/; ще се изследват композитни отпадъци и оползотворяване на нерерциклируемите и строителни

отпадъци с цел получаване на RDF гориво и т.н.

7. Каква ще бъде ползата за обществото от успешното реализиране на проекта?

Ползите за обществото ще са в няколко аспекта. От една страна, ще бъде създаден Център за компетентност за развитие на иновации в кръговата икономика с фокус върху води, енергия и управление на отпадъци. Този център ще е материален, а не виртуален, т.е. ще има създадена модерна инфраструктура – сгради, оборудване, персонал на високо технологично и експертно ниво. От работещите в

центъра ще зависи неговата устойчивост във времето, но екипът вярва, че ще успее да се справи с това предизвикателство и центърът ще продължи да се развива и след приключването на проекта. От друга страна, в полза на обществото ще са резултатите от провежданите научни експерименти, насочени към една природосъобразна икономика, с по-малко използване на ресурси и с по-малко замърсяващи емисии.

8. Как оценявате работата на екипа си?

Считам, че експертната комисия, която е класирала проекта на едно от първите места, е дала недвусмислена оценка на достиженията на екипа.

9. Има ли млади хора, които искат да се занимават с наука във Вашата област?

Да, има такива млади хора. В катедрата, в която работя, ежегодно се обучават по около 3 до 5 докторанта. Проблемът е осигуряване на подходящо финансиране, което да задържи младите хора в науката. Този проект отваря една добра перспектива в това отношение.

10. Какво, според Вас, трябва коренно да се промени в България по отношение на науката?

Науката трябва да стане държавна политика, но не само на думи и документи, а и на дела!

И в свободното си време проф. Рибарова обича да е близо до вода (Снимка на Ниагарския водопад)

Поруганото достойнство на един виден врачански поборник

/от цикъла „Зимни четения“ при РИМ – Враца, 2018 г./

Автор: Красимир Григоров, зав.отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

Всяка общност си има своите герои – морално извисени, познаващи смисъла и цената на човешката свобода. Името на Мито Цветков Бакалбашийски, както и дейните му, разнопосочни усилия са вихъра на Априлското въстание във Врачански революционен окръг, придаващи му ореола на енергичен и дееспособен левент, оперативно изграден не от кого да е, а от Апостола на българската свобода – Васил Левски.

Съдбата отрано му отрежда като единствен син на Цветко Бакалбашийски да унаследи търговския занаят. Очевидно Левски от самото начало е бил силно впечатлен от личните му качества преди двете си поредни посещения на 28 август и 21 септември 1872 г, защото тъкмо в неговия роден дом се е състояло учредителното събрание на новоосновения частен революционен комитет, на което междувременно е избран за касиер. Делегирани са му и специални правомощия от Апостола и нему е издадено пълномощното от

Мито Цветков по време на престоя му в Браила.

16 септември същата година „за Лом и Оряхово да направи съгласието на речените места“. На заседанието трес-

Ликът на Мито Цветков върху първия Ботев паметник

каво била обсъдена и готовността за участие в бъдещото въстание, както и една от най-важните задачи – набирането на средства за закупуване на оръжие. Мисълта за бездействие на Централния комитет потиска особено по-активните сред тях, като Мито Цветков. В края на 1875 г. врачанските съзаклятници правят опит да се осведомят, какво се върши в БРЦК.

Насрочено е и заседание на Врачанския революционен комитет. Отре-

дени са пълномощия на Мицо Хаджимицов, един от съоснователите на революционния комитет, да отпътува за Влашко, за да се осведоми на място. Очакването, че с този проблем ще се справи нарочно избрания комитет в Румъния в лицето на Иларион Драгостинов, Димитър Горов, Янко Ангелов и Иван Хаджидимитров ударило на камък. За да осигурят достатъчна по размер сума за оръжие, врачани прибегват до закупуването на почек

/т.е. на кредит/ голямо количество лой и пастърма от местен турчин и някои българи. Според Димитър Страшимиров, облягайки се на сведенията на Мито Анков, идеята за фиктивната сделка принадлежи на Мито Цветков, а изпълнението ѝ се осъществява от него, в ролята на поръчител /гарант/ и Иваница Данчов като купувач на стоката. За отбелязване е, че дейците свързани с тая акция дотолкова са уверени в скорошното освобождение и светлите дни, които ще последват, че без колебание поемат върху себе си и произтичащите от сделката финансови задължения, наивно вярвайки, че свободна България ще опрости направения заради нея дълг. А Заимов побързал да занесе в Румъния час по-скоро положителната новина. Мито Цветков се заема лично с организацията по прекарването на това огромно количество стока, съставляващо приблизително 18 тона. Мито Анков също потвърждава, че Мито Цветков от Влашко им писал, че са продали стоката. От тези данни става ясно, че действително продажбата става в Бекет на 17 декември и че купувач е полският търговец Зиновски. За продадената стока са получени 13 000 златни франка. Според данни от Мито Цветков, той внася в касата на Гюргевския комитет 4 000 златни франка, а 6 500 предава на Д. Горов за закупуване на оръжие за Врачанския революционен окръг, плюс 1 000 лв за погасяване на дълга,

направен от апостолите за наем, осветление, отопление и други. Определени суми дава и на апостолите от Врачанско и 100 турски лири – на другите 10 апостоли. Тези суми са дадени първоначално в заем, но този заем си остава неизплатен. Врачанинът Мито Цветков заделя за нуждите на комитета известна сума от парите за закупуването на оръжие за Враца. Той остава девет месеца в Румъния, за да обезпечи сделката.

Стоян Заимов е още по-конкретен относно разпределението на врачанските пари: 100 наполеона на Търновския комитет, 100 наполеона на Сливенския комитет, 75 – на Пловдивския, 50 – на Софийския, 200 – за „казармата“ на Д. Горов. Общо това прави 525 наполеона, които се равняват на 10 500 златни франка. Тук обаче не влиза сумата от 4 000 златни франка, внесена в касата на Гюргевския комитет от Мито Цветков, както и неоповестената стойност за Врачанския окръг за оръжие, което в крайна сметка отива за Ботевата чета. Парите са предадени на Янко Ванков от Крайова, през чиято кантора се поръчва доставката на пушки от Белгия. Д. Горов и Сава Пенев разгръщат трескава дейност за купуване на оръжие за въстанието. От различни места започват да предявяват искания към врачанските дейци за пари, а по-късно и за оръжие. Например, Стефан Стамболов с писмо до Иларион Драгостинов и Мито Цветков от 21 януари 1876 г.

иска да му се изпратят пари. „Сливенци да не очакват оръжие, купено с парите на врачани”, пък контрира Стоян Заимов. Захари Стоянов, остава изумен и се удивлява от физическата дееспособност и активност на Мито Цветков, който не спира да пътува между Гюргево, Бекет, Букурещ, Крайова. Междувременно на 2 февруари 1876 г. Комисията купува 160 револвера, 12 пушки „шаспо” и 75 пушки капзалии през фирмата Ив. Табакович & Н. Ванков от търговските къщи на Розенфелд и Хаджи Стойка в Букурещ. Получава се така, че Мито Цветков е моторът, който не спира да търси, да договаря, да инициира активност за крайната цел, а Иваница Данчов е този, който потребява. Оръжието за Врачанския революционен окръг е купувано най-вече от Браила и Крайова.

Закупеното малко по-късно оръжие за Враца е прекарано до Бекет и старателно маскирано в склада на А. Матев. За сериозните мерки, които са предприети от късната есен на 1875 г. говори фактът, че румънските власти също предприемат ред маневри по границата срещу пренасянето на оръжие за България. Мито Цветков полага неимоверно големи усилия, за да прекара оръжието и завърши докрай мисията, но дадената предплата от 50 турски лири се оказва без резултат. Н. Обретенов известява, че врачани са изпратили 8 талиги /коли/ и 28 водители /пазачи/, за пренасяне на оръжието през

Козлодуй или Оряхово. Това за пореден път доказва тезата, че организацията у врачани е била на ниво и не могат да бъдат упреквани в бездействие, слаба подготовка и липса на морално-волеви качества. Те желаели драгоценната свобода не по-малко от всички останали и скъпо платили за нея. Според Ст. Заимов, пратката с оръжие, предназначена за Враца е съдържала 200 пушки и 200 револвера, а евентуалните канали за транспортиране са два – през Козлодуй и Оряхово или през Зимнич – Свищов.

В обобщение може да заключим за наличие на разногласие между комитета в Гюргево и Врачанския революционен комитет по отношение на задачето за пренасяне на оръжието. Като допълнителен извод се налага констатацията, че нито един от другите окръзи не дава толкова много средства за оръжие, колкото Врачанският. Мито Цветков заедно с Н. Обретенов, Г. Апостолов, Г. Матев, Петър Ванков и други четници, общо 41 на брой, се качва на парахода „Радецки” от пристанището в Бекет, откъдето натоварват врачанското оръжие в т.ч. пушки, саби, револвери, чанти и др., общо 12 сандъка.

Сред опорните фигури в бъдещето обкръжение на войводата Христо Ботев е и Мито Цветков. Българският текст на писменото обръщение до капитана на „Радецки” е подписан, както от воеводата Христо Ботев, така и от съветниците – Давид Тодоров и Мито Цветков.

В кръвопролитното сражение на Милин камък 20 четници, между които е и Мито Цветков, в тъмнината губят логистичната връзка с основното ядро. Заедно с Кирил Ботев и Иваница Данчов се отправят за Веслец, търсейки връзка с останалите, но не успяват. На 21 май срещат свои другари – четници, участвали в сраженията на Камарата и Купена, от които научават за смъртта на Христо Ботев. Объркани, те потеглят за Враца, но тутакси се отказват. Мито Цветков се насочва към Сърбия. Заловен е след Берковица. Транспортиран е до Видин. Негови родственици потвърждават на по-късен етап, че Мито Цветков е осъден на смърт. Той остава във Видин благодарение на факта, че показанията му в Берковица не били заверени от страна на Берковския околийски съд.

Мито Цветков престоява във Видинския затвор до Освобождението и вземането на Видин от русите през 1877 г. И тъкмо когато трябва да се наслади на така очакваната свобода, завръщайки се под „бащината стряха“, го сполетяват нови премеждия. Заедно с Мито Ангелаков /Йотин/ са запрени за борч. Комитетският борч го довел до състояние на безнадеждност. Той е задържан и осъден. Но това не било единственото му унижение, за да платят на кредиторите му, продават бащината му къща на публичен търг. По зла ирония на съдбата, поборникът на българската свобода заживява под по-

крива на един бей – хаджи Бег Лазов, същият, който в навечерието на Априлското въстание, предотвратил опожаряването и разсипването на града от освирепелите турци. С цената на големи усилия и превъзмогнал срама, Мито Цветков участва в обществено-политическия живот на града и по силата на своите убеждения се приобщава към поддръжниците на либералните идеи. През 1880 г., той е избран за помощник-кмет на Враца, но не след дълго през м. март 1881 г. по здравословни причини си подава оставката. На 30 януари 1881 г. е изплатен и последния му дълг, а на 15 май същата година, Мито Цветков умира. Закъснялото признание му отрежда като поборник за свободата, той да бъде погребан с почести в двора на катедралния храм „Св. Николай“, заедно с поручик Георги Цеков, загинал в Балканската война и благодетелят на града – Христанчо Матов. Девет години след кончината му, барелефът на Мито Цветков е поставен върху първия скулптурно-архитектурен паметник на Христо Ботев. Така загиват скромните ратници, които са жертвали живота си, за да издигнат пред света величието на своя народ. Тяхното единствено утешение трябва да бъде, че се удостоиха да видят поне отечеството си освободено, за което поднесоха в жертва на народния олтар имота си, някоя част от тялото си или пък останали съвършено неспособни да упражняват активност.

Семейният архив на Хаджитошеви – изумителна летопис на Българското възраждане

Автор: Красимир Григоров, зав.отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

Фамилията Хаджитошеви от Враца са между най-видните и заслужили български фамилии през Възраждането. Те били в родствени връзки не само на територията на Враца, но и с доста известни дейци от Видин, Оряхово, София и други селища в страната. Имали сродници в различните градове на Сърбия, Австрия и Румъния. Това превръща хилядите документи, достигнали до нас, в богат извор на проучвания в областта на българския език, на палеографията, топонимията, ономастиката, генеалогията, хронологията, метрологията, нумизматиката, сфрагистиката и на редица други, основни и помощни научни дисциплини. Дава ни нагледна представа за цялостния процес на идейното и политическо съзряване по време на Българското възраждане. Макар и непълно, силно фрагментирано с повредени, избелели и липсващи понякога текстове, така наситено със сведения, изпъстрено с имена на лица, на сели-

ща и манастири, отразява ярко духа и спецификата на епохата.

Това е непресъхващ исторически извор за проучване на нашето далечно минало от най-различен аспект. По своя характер, произход и възникване, този архив е личен, но той притежава много по-широки измерения, които надхвърлят границите на семейността, той придобива общонационални мащаби. Това се дължи на обстоятелството, че това е фамилия с ярко национално съзнание и крупни изяви в икономическия, политически и просветен живот през Възраждането. Най-ранният източник в архива датира от средата на 18. век, от 1751 г., а най-късният от 30-те години на нашия век, по-точно от 1939 г. Следователно цели две столетия са вплетени в страниците на тези документи, факт който много рядко се наблюдава у нас в архивите на българските дейци. Най-силно наситеният период е този до Освобождението. Характеризира се с една неизменна и логическа после-

дователност и непрекъснатост на сведенията, а това ни помага да уловим тенденциите и да ги проследим като еволюция във времето. Между 1800 и 1827 г. в архива има документи от всички последователни години с изключение само на 1807 г. Това го прави уникален. В това се крие и неговата голяма стойност, както и в неговото богато и много разнообразно съдържание. Биографичният оттенък позволява да се възстанови максимално родословното дърво и се проследят отделните взаимовръзки в рода Хаджитошеви, започвайки от Хаджи Тошо Ценов и се стигне до по-късните му издънки. Видно е, че той е положил грижи и старание още от ранните години неговите синове и дъщери да се научат на българско четмо и писмо, че всички те предпочитали да пишат на своя роден език, макар че са боравели също така и с гръцки и турски. Не по-малко ценни са сведенията за близки родственици или известни съвременници на Хаджитошеви като княз Янаки Ореховски, шурей на Х.Тошо, човек с голямо влияние в икономическия и обществен живот, прозрял голямото бъдеще пред Димитраки. Или пък за родствениците Дрохна, за Василиеви, за Парашкевови, за бележития им съвременник Софроний Врачански, както и за редица други висши духовници от българските манастири в Атон и във вътрешността на страната. Разменената кореспонденция сви-

детелства за постоянни приятелски и делови контакти на Хаджитошеви с много български и чужди търговци – гърци, евреи, власи, сърби и други, живеещи не само в пределите на нашите земи и на Османската империя, но и в съседните сръбски и румънски княжества, в Австроунгария, Италия, Египет, Палестина.

Изобилства от точни сведения за разнообразието на артикулите, обект на тази търговия, за паричните знаци, за начините на контактуване и средствата за комуникация, за сведенията за развитие и състоянието на земеделието и скотовъдството, за състоянието на занаятите и наченките на промишленост, за аграрните отношения и промени, за класовите и социални отношения, за данъчната система в Османската империя, за тегобите и положението на нашия народ, за нашето националноосвободително движение в неговите 3 най-изявени форми: борби за самостоятелна българска църква, за родно светско образование, за политическа независимост.

От тези сведения става ясно, че членовете на фамилията Хаджитошеви придобиват през първата четвърт на 19. век изключително значение в обществено-политическия живот на нашите земи и се ползват с несравним авторитет не само сред своите сънародници, но и сред чужденците, сред гръцкото духовенство и турските власти. Голямата икономическа мощ на фамилия-

та им дава и голяма обществена значимост, осигурява им водеща роля не само в живота на Врачанската община, но и на редица манастири. Но дейността на фамилията не се ограничава само в първите две форми, а прераства и в политическа дейност, както и фактът, че не я очакват пасивно, а полагат настоятелно основите за бъдещата революция, чрез изграждане на чифлика край Кунино за филтриране на руди, а с извлечения материал да се леят куршуми. Пословични са усилията им за сближаване с Русия. Особено активна е позицията на Х.Тошо Ценов и Димитраки по време на войната от 1806-1812 г., когато те търсят лични контакти с изтъкнати представители

на руското командване, връчвайки им послания и сведения за разстановката на турските части в пограничните райони на р. Дунав.

Посветен на 175-та годишнина от гибелта на Димитраки Хаджитошев и 125-та годишнина от Освобождението на Враца, сборният архив е действително една уникална своеобразна и достоверна летопис на Българското Възраждане. Това е още един повод да благодарим за сътвореното на неговите съставители – проф. Крумка Шаркова, Кета Мирчева, Кирила Възвъзова, Зина Маркова, Елена Павлова, както и на моите колеги – Валерия Тарашоева, Васил Харизанов и Николай Дойнов. За добрите дела, забрава няма!

Заслугите на Възрожденската фамилия Хаджитошеви

Автор: Красимир Григоров, зав.отдел „Възраждане“, РИМ – Враца

Огромна чест за всеки народ е да притежава такава родолюбива фамилия като тази на **Димитраки Хаджитошев**, оставила трайно културно-историческо наследство не само на Враца, но и на България.

Димитраки Хаджитошев

Неговото лично участие в борбите за църковна самостоятелност и цялата му активна деятелност за национална просвета и собствена идентичност го идентифицират като първия българин от такъв мащаб, който максимално се влага в политическата ниша между постепенно разпадащата се османско военнопленническа система и поробените си събратя, опитвайки се максимално да облекчи техния хал заради турския произвол и мракобесни данъчни повинности. Той се е ползвал с изключителното благоволение на отделните валии в северозападния вилает на тогавашна България, нещо повече името на рода му е почитано и от султана. Когато произнасяли името на достопочтената от всички фамилия, побратимените му сънародници изпитвали уважение и надежда за едни по-светли дни, които истински вярвали, че ще настъпят веднага щом изгонят „поганците“. Призвана от същата тази мрачна действителност да бъде водеща в националните процеси на църковно-просветно и политическо пробуждане, фамилията Хаджитошеви излъчва от корените си много

напредничави и светли личности, всеки от които има важен принос в народните борби за Освобождението на България. Сериозните темели поставя най-напред **Хаджи Тошо Ценов**, бащата на Димитраки, възпитал в дух на любов към Отечеството многобройната си челяд. Особено ползотворно влияние върху него и неговите синове пък оказал, не кой да е, а Софроний Врачански, когото врачани с много патриотични чувства и нескрита страст поканили за епископ. Идването му във Враца като пръв български епископ подтикнало врачани към смели и самоотвержени действия, оглавени лично от Хаджи Тошо Ценов и неговия син – Димитраки. Придобил мъдростта на времето, бащата се утвърждава като неocenim съветник, Председател на Врачанската община, пряк ръководител на търговския и занаятчийските еснафи, ктитор и епитроп на ред църкви и манастири, той с право си създава името на основоположник на Музейното дело у нас. Макар и от втора позиция дейно се включва във всички процеси, свързани с политическото и църковно-освободителното движение за признаване на самостоятелна българска нация.

Анастас Йованович /1817г. – 1.11.1899г./ Един от най-видните представители на фамилията. Родоначалник на фотографското дело в България и цяла Югоизточна Европа. Малко познат у нас, поради това,

че активния му живот преминава в странство. Внук на Хаджи Тошо Ценов. Под влияние на учителя Константин Огнянович заминава да се учи в Белград. Той разширява до неузнаваемост познанията си по леярство на букви, изработване на щампа и медна гравюра. Утвърждава се без съмнение като прочут литограф и художник с безспорния за времето си талант в Сърбия и Австрия, където полага допълнителна квалификация. Остава в наследство повече от 800 картини, литографии и щампи съкровищницата на изкуството, голяма част от които се съхраняват в момента в Белградската национална библиотека, гордост за изобразителното изкуство в цяла Сърбия. Възпитал и утвърдил големия български художник Николай Павлович. През 40-те години на 19 в., той активно подпомогнал първия си братовчед Замфираки в търговското му поприще не забравяйки нито за момент за родовете си корени, той навсякъде се подписва като Анастас Йованович, българин.

Анастас Йованович

Замфираки Димитракиев /1813 г./ Известен като по-възрастният син на Димитраки Хаджитошев. Възпитаник на известния Константин Огнянович, той до края на живота си го има като втори баща след посичането на Димитраки през 1827 г. Животът отрано го изправя пред изпитанията на съдбата, защото след конфискуването на имуществото на фамилията, след злополучната гибел по време на екзекуцията на неговия баща без достатъчна школовка, той се заема с възстановяване на икономическите основи на семейното предприемачество. По всяка вероятност търговията им потръгнала добре, защото след 1842г., Замфираки заминал временно за няколко го-

дини в Белград, където с помощта на Анастас Йованович основал търговска кантора за транспортиране на търговски стоки от северозападна България. Запазена ръкописна книга от същия период по автентичен начин като безспорно доказателство свидетелства за многостранните му интереси в областта на културата, търговията и здравеопазването. В нея Замфираки се откроява също така и с една автопортретна снимка. Присъстват и традиционни рецепти, съвети свързани с бита и семейството. В една извънредна информация за него от 1871 г. Замфираки е утвърден като истински патриот и човек, който проявява готовност за сдружени действия с другите южни славяни в борбата срещу омразните поробители.

Александър Димитракиев /1815 г. – 24.03. 1856 г./

Роден през 1815 г. получава първите си познания от видния сръбски просветител Константин Огнянович. Продължава образованието си в Сърбия, с покровителството на княз Милош Обренович, с когото дядо му хаджи Тошо Ценов и баща му са имали близки отношения.

Александър Хаджитошев

Първите си стъпки в политиката Александър Димитракиев прави през 1841 г. в Сърбия, когато представителят на Англия полк. Ходжес му възлага да активира недоволството сред сънародниците си в северозападните български земи, което в случай на война между Сърбия и Турция, да прерасне във въстание. Той се заема незабавно с поставената му задача, но княз Милош е отстранен от престола и напуска Сърбия. Ангажиментите на Александър с княза имат политическа насоченост, защото търговията не го влече и той не участва пряко в сделките на братята си.

До началото на революцията от 1848 г. Александър пребивава във Виена,

след което пак се прехвърля в Букурещ. От там се премества в турската столица, където се разкриват по-големи възможности за политическа изява, свързани с българската колония и с един от най-видните и влиятелни българи там – Стефанаки Богориди, а паралелно и с най-големия турски реформатор преди Ататюрк – Мустафа Решид паша, познат и на баща му Димитраки.

Достъпът на издигнали се българи до върховете на османските власти поражда илюзии в българското общество, че страната им може да се освободи по мирен път. Това, разбира се е несъстоятелно и се потвърждава след селското въстание във Видинско през 1850 г., когато се предлага, но не се осъществява проект за обособяване на автономна област във въстаналите райони с предложение Александър да го оглави, затова той е и съпричастен към въстанието и съдейства за изготвянето на петиция до султана.

С протекцията на Решид паша Александър е избран да придружава пратеникът на Високата порта Шекиб ефенди в инспекционната му обиколка в България след въстанието. Богориди заръчва на Александър да агитира и за подпомагането на българската църква в Цариград. Повече от очевидно е, че Александър успява и в тази акция, защото през юли 1851 г. „Цариградски вестник“ съобщава за 10 хиляди гроша, дарени от Видин за българската

църква „Св. Стефан“ в Цариград. През пролетта на 1853 г. Александър, който страда от хронично заболяване заминава на лечение във Виена. Според някои сведения там Александър се включва в българската делегация, поднесла прошение на руския посланик княз Горчаков за независима българска държава с княз – християнин. За такъв е предложен Михаил Обренович. В началото на Кримската война, Александър е изпълнен с патриотични идеи и сърце, отдадено да работи за България, а намеренията му са съгласувани с българската колония в Цариград. Въпреки, че е извън България, Александър следи развоя на църковната борба и подпомага усилията на братята си във Враца и София да продължат делото, на което баща им поставя началото и жертва живота си. Той се завръща в Цариград, през есента на 1854 г. През 1855 г. пристига в Плевен от където смята да отиде във Враца, за да организира българите. Избран е, според семейните записки да представлява Врачанската кааза в Цариград. През юли 1856 г. в София, на път към Ниш, където трябвало да поеме новото си назначение в османската администрация, Александър е отровен от „турски чиновници“. Погребан е при майка си в двора на софийската църква „Св. Спас“, разрушена от бомбардировките през 1944 г. Преждевременната кончина на Александър Хаджитошев прекъсва разгръ-

щането на дипломатическата му и политическа дейност. Откроява се като достоен последовател на делото на знаменития си баща и дядо.

Тодораки Хаджитошев

Тодораки Димитракиев /1818 г. – 24.03 1856 г./ е най-малкият син на Димитраки, поставил началото на светското образование във Враца и оглавил на място борбата за независима българска църква. В съдружие с брат си, той получава завидно за времето си образование при известния просветител и книжовник Константин Огнянович и се потапя в търговските дела.

Той участва дейно срещу детрониранието на гръцкия владика Агапий от Врачанската епархия, особено след подкрепата му на търновския митрополит Неофит Византиос, който бил омразен на всички българи. Нещо повече, той моли брат си Александър в Цариград да упражни влиянието си на място пред Високата порта и Патриаршията, за да извикат Доротей „да се научи, как трябва да е владика... да се научи да познава що е народ?“. На практика Тодораки е навсякъде, той се включва в управлението на Врачанската община, в училищното и църковно настоятелство. В спомените на Христо Даскалов, той е отличен като „умен и паметлив човек“. Тези качества му отреждат място като Врачански представител в Учредителното събрание в Търново – първия народен форум в новоосвободена България, където си дават среща най-почтените и образовани мъже на България като Петко Р. Славейков, Л. Каравелов, Драган Цанков, Т. Икономов и много други. През 1881 г. Тодораки Димитракиев е утвърден за почетен член на Врачанското градско общинско управление. Междувременно, подобно на своя дядо Х. Тошо Ценов, той наследява странното си влечение към вехториите и старините на България, уредил е и първата музейна колекция на старинни вещи в България, показвайки уникални предмети не на кой да е, а на самия Феликс Каниц. Данните са

от забележителния му труд „Дунавска България“. След 1894 г. предметите от същата колекционерска сбирка преминават във фондовете на Народната библиотека „Кирил и Методий“. Дарителската му помощ обаче не свършва с това, защото през 1899 г. той дарява 100 дка земя от чифлика си край с. Кунино на ц. „Св. Николай“ в същото село. Доживял висока обществена почит и признание, той умира на 84 години, отдавайки цялата си обществена енергия“ на ползу роду“!

Ценка Хаджитошева
/съпруга на Тодораки/

Христо Бошнаков / 1843 – 1893 г./
Мариола – дъщеря на Тодораки Димитракиев Хаджитошев се омъжва за Христо Бошнаков през 1875 г. От брака си семейството има две деца – Слава и Владин. Бащата на Христо – Димитър Бошнаков е известен врачански първенец – търговец на едър и рогат добитък. Пътува до Влашко, Сърбия, Гърция, Австрия, Унгария, Англия, Цариград, Египет, Йерусалим. Има търговска кантора във Виена. Димитър Бошнаков е борец за национална и църковна свобода, бил е председател на училищното и църковното настоятелство във Враца. След Освобождението е председател на Врачанския окръжен съвет, народен представител в Учредителното събрание в Търново, почетен гражданин на град Враца. Удостоен е с руския орден Свети Станислав. Съпругът на Мариола Христо носи името на дядо си – един от първите учители във Враца. Малкият Христо учи във Възнесенското училище. Баща му Димитър го води в Цариград, за да продължи образованието си, но Христо се разболява. По-късно той завършва Пловдивското училище. Заедно с братята си Иван и Коста, той често придружава баща си в неговите пътувания в други държави. След Освобождението Христо се занимава със земеделска работа и търговия. Запазени са негови писма до братята му в семейния архив на Бошнакови. В том II на Семейен архив на Хаджитошеви,

издателство БГ Принт, Враца 2002 г., е публикувано писмо от Христо Бошнаков до Тодораки Хаджитошев, в което зетят пише на тъста си колко оки царица е събрал и за колко гроша. Писмото започва с „Почитаеми господин Тодораки“ и завършва с „Ваш покорен зет Христо Д. Бошнаков“. Подобна почит и достолепие съпътстват ежедневието на тези необикновени личности, гордост за града ни. Христо умира на 20 май 1893 г. Потомците на Мариола Хаджитошева и Христо Бошнаков са не по-малко достойни от своите предшественици.

Разкази за социалната динамика

Разказ N7: Япония – от Аматерасу Омиками до кейрецу и по-нататък

Автори: Николай К. Витанов, Институт по механика – БАН

Златинка Димитрова, ИФТТ „Г. Наджаков“ – БАН

Калоян Н. Витанов, Институт по механика – БАН

И така, в предишните ни три разказа ви описахме някои събития, свързани с японската история до началото на третия шогунат (шогунатът Едо). Това би следвало да ви е създало представа за спецификата на японския социален живот. В този, четвърти разказ, ние бихме искали да се базираме на тази ваша представа и да ви разкажем за някои елементи от социалната динамика на Япония от стари времена до наши дни. Така ще повдигнем до известна степен пред вас завесата на това как математическата социална динамика анализира динамиката на социалните процеси (до известна степен, защото няма да използваме формули). Надяваме се да ви е интересно, а и да осъзнаете, че колкото и странно да изглежда развитието на един народ и държава, то все пак е подчинено на логика, която може да бъде разбрана. А който знае накъде води един път и познава особеностите на терена,

може да прави и предсказания. Но чак до тези дълбини на математическата социална динамика няма да стигнем. Но понеже все пак ще се гмурнем доста под повърхността на процесите, броят на авторите на този разказ се е увеличил с един. Спираме дотук и започваме с Япония по същество.

Това, с което ще започнем е, че Япония е изолирана от континентална Азия

– фактор, който е от съществено значение за социалното развитие в тази страна – фиг. 1.

Фигура 1. Японските острови и по-големите градове в съвременна Япония.

Разстоянието от Корея до Кюсю (там където на фиг. 1. виждате град Фукуока) е около 200 километра и е било доста значително, особено в ранните исторически времена (за сравнение ширината на Ламанша е около 30 километра). Така, много взаимодействие, особено по отношение на управленските идеи между Япония и континента, в онези ранни години няма, а каквото пристигало (главно от Китай) било модифицирано и пригаждано да служи на текущите потребности на японското социално развитие. И ето ви я традицията – внимателно се подбира какво от чуждите идеи да

се приеме и каквото се приеме, се модифицира, за да е в синхрон с наличното. А не – давай сега, да разрушим из основи каквото имаме, защото поредните едnodневни властимащи са нацамбуркани с някакви ябанджийски идеи, които обикновено не работят в местните условия. Ами няма да работят – когато се смесят две култури, резултатът обикновено е катастрофа. Затуй японците били мъдри – те не разрушавали, а постепенно обогатявали културата си. А какво ставало с цамбурковците, се сетете сами. Но я да ви подскажем. Нежната дума сепуко вероятно я знаете. А ако искате и една по-ненежна дума за същото, ето ви я – харакири. Японският език също е доста любопитен (хара – корем, кири – режа). Но да оставим засега езика и да вървим нататък.

Япония не е малка страна – площта ѝ е малко повече от тази на днешна Германия. Климатът е разнообразен, защото японските острови са се прострели на 3000 километра – от снеговете на Хокайдо до субтропиците на островите в близост до Тайван. Голяма част от тази територия обаче са високи планини, не много пригодни за живот и затова населението е струпано в крайбрежните равнини, най-голямата от които е Канто (където е Токио). Канто е десетина пъти по-голяма от другите две равнини – Канзай – където са Киото, Осака и района на Нара и

Ноби – където е Нагоя. Само 1/7 от земята на Япония е годна за селскостопански дейности, но това не пречи на страната да има население от около 130 милиона, което не е малко.

Та на тази земя е започнало да се формира японското общество, каквото е днес. Формирането започнало доста отдавна. И както си му е редът, в началото били митовете и легендите. И съгласно тях, в началото светът бил подвижна и хаотична маса – нещо като яйце. После тази маса се разделила на две части – по-чистата част от масата образувала небето, а по-замърсената – земята. Тъй, а след това дошло време и за боговете. Между земята и небето се появил тръстикообразен обект, който се превърнал в бог. След него се появили още 8 такива и най-важните за нашия разказ се казвали Изанаги (пол мъжки) и Изанами (пол женски) – фиг. 2.

Важни били, защото тези двамата стояли в небесата и пробождали с копие океана. От океана се отделила вода, която се превърнала в остров и там се поселили Изанаги и Изанами и се оженили. Изанаги, като всеки мъж, трябвало да създаде удобства за женската част на семейството и създавал морета, острови, реки, долини, дървета и всякакви други полезни неща. Изанами отговаряла за производството на следващата генерация богове и

Фигура 2. Изанаги и Изанами работят по създаването на Япония.

тъй се появила богинята на слънцето Аматерасу (появила се, докато Изанами си миела очите в един от потоците, създадени от Изанаги, та от една капка вода станала работата – да не си помислите, че нещо друго е било). Аматерасу била толкова хубава, че Изанаги и Изанами я пратили по стълба на небето, за да огрява с красотата си Земята – фиг. 3.

Фигура 3. Богинята Аматерасу Омиками (прародителката на японските императори) се появява от пещерата.

След Аматерасу, Изанами се захванала с мъжката част на боговете. Появил се Чукийоми – богът на Луната. И той бил пратен на небето, където се скарал с Аматерасу (детска им работа) и Изанаги и Изанами ги разделили чрез деня и нощта, защото Аматерасу не искала и да погледне Чукийоми. Следващото дете, което се появило, било Сусано-Во – богът на океана и бурите. Той хептен не се разбирал с Аматерасу, защото имал ужасен характер и един ден така я обидил, че тя се скрила в една пещера и светът потънал в мрак. Мракът не харесал на другите богове и се почнали опити за примамване на Аматерасу да излезе от пещерата. Пред пещерата било посадено священо дърво, а на него имало огледало и брилянт. Аматерасу обаче не излизала. Тогава една от богините затанцувала

смешен танц, който разсмял боговете. Привлечена от глъчката, Аматерасу се показала да види какво става и светът отново се облял в светлина. Сусано-Во бил отпратен от небесата. За да се сдобри с Аматерасу, Сусано-Во убил осемглава огромна змия (като за целта я напил) – фиг. 4 и извадил от опашката ѝ скъпоценен мач, който подарил на Аматерасу.

И защо ви разказваме всичко това ли? Ами ако сте чели предните три разказа, знаете, че японските императори се смятат за преки наследници на Аматерасу от първия император Джиму, та чак до днес. Самото име Япония (Джапан), Нихон или Ниппон идва от китайското Жих-Пен, означаващо мястото, откъдето идва слънцето или страната на изгряващото слънце. Та Аматерасу е много важна за японците. Религията на старите японци

бил шинтоизмът. Шин – бог, то (тао) – път, та значи пътят на боговете. В тази религия съществуват различни богове и духове (ками – свещени). Императорът и той е ками и като такъв, свещеният император играел особена роля в японското общество, дори когато властта му била ограничавана по време на трите шогуната. В шинтоизма няма добро и зло, там боговете са спокойни или пък разгневени. Има силно присъствие на богини и дори в ранната история на Япония имало императрици – практика, която била прекратена, след като един амбициозен будистки монах се опитал да отнеме властта от поредната и последна императрица.

Фигура 4. Сусано-Во (Сусаноо или Сусаноо но Микото) се бие с осемглавата змия.

Как са се появили обаче хората на японските острови? Първите хора пристигнали на тези острови от Корея и Китай преди около 600 000 години. Допреди разтапянето на ледниците в последната ледникова епоха (т.е. допреди 15-на хиляди години), Япония била свързана със суша с континентална Азия. Та имало дошли от югоизточна Азия, имало и дошли от континенталната част на Азия – северен Китай и източен Сибир, като пример за тези последните били хората, наричани айну (които обитавали из-

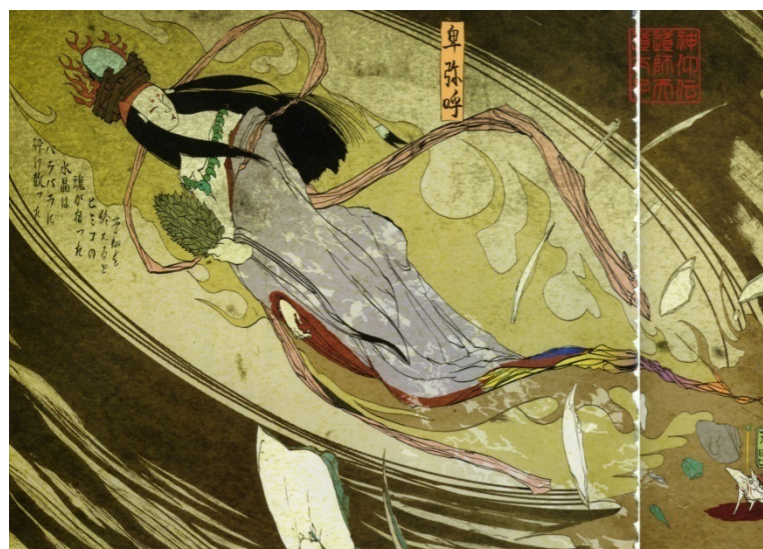
точната част на най-големия остров Хоншу и остров Хокайдо и с които императорите имали големи проблеми, та въвели титлата сей и тай шогун – велик генерал, мъчител на варварите – да ви напомним как се е появила титлата шогун – отначало временна, а после станала и наследствена за някои клонове на клана Минамото) – фиг. 5.

Фигура 5. Хората айну.

Къмто 1000 г. пр. н.е. производството на ориз се разпространява из западния японски остров Кюсю и оттам впоследствие се разпространява и из цяла Япония. Към 300-та г. пр. н.е. от континентална Азия с плавателни съдове дошли преселници, които привнесли желязото и бронза в Япония и така желязната епоха дошла и в Япония. А пък оризът и риболовът формирали хранителните навици на тези

хора (та чак и до наши дни). През 57 г. от н.е. се появяват първите записи на японска делегация, посетила Китай. В Япония се появяват и разрастват първите кланове и тези кланове започват да се конкурират помежду си, като шефовете на тези кланове получават стоки и технологии посредством търговията с Китай. Шефовете на тези кланове били мъже или жени и комбинирали светската власт с религиозната такава. Клановете се състояли от хора, в повечето случаи свързани с роднински връзки и препитаващи се със земеделие и риболов. Клановете воювали помежду си и вследствие на това някои кланове станали по-силни от другите кланове. Вътре в клановете се появила социална йерархия, в която войните заемали особено място. Китайските източници говорели за агломерацията от 30-на селища, наречена Яматай, управлявана от кралицата – шаманка Химико – фиг. 6.

Фигура 6. Химикио – кралицата на Яматай – коку. Както виждате, жените играли важна роля в ранната японска история.

Не е ясно къде е бил Яматай – в северната част на Кюсю или в днешното Ямато, близо до Нара. Не е ясно и дали Яматай била първата японска държава. Но около 300 г. от н.е. обществото било вече доста йерархизирано, имало елит от богаташи, които си набавял работници (роби и други) за работа в оризовите полета. Дошло време за появата на първата исторически описана държава – Ямато.

И така, официалната история казва, че Япония е основана в 660 г. пр. н.е. и първият император се казвал Джиму – фиг.7. По времето на десетия император Суиджин в областта Нара възниква дворът Ямато. Това станало около 300 г. от н.е. Кланът, управлявал двора Ямато, имал шеф, наричан „О кими“ (великият крал) и около 6-ти век този клан вече твърдо се разглеждал като императорската фамилия. Към това време японското общество имало три главни вида групи. Едните били клановите „уджи“ – родово свързани фамилии с една централна фамилия. Уджите формирали елита. Под тях в йерархията се намирили групите „бе“ – това били занаятчийските съсловия. Най-ниско в йерархията били робите, които се грижели за едно или друго

домакинство. Около 600-ната година, под китайско влияние (династията Тан), японското общество започнало да се променя. Този период започнал през 552 г. с навлизането на будизма и се счита, че завършил през 784 г. с края на периода Нара. Дълго време Япония имала и значително присъствие в Корея (областта около днешния град Пусан) – известно като областта Кая.

Фигура 7. Легендарният първи император Джиму.

Оттам, и от Китай, Япония получава идеи и технологии, които били изобретявани в континентална Азия. Най-важната континентална идея (идеология) бил будизмът, който започнал да се разпространява при управлението на регента Шотоку Тайши (управлявал като регент от 593 до 622 година) – фиг. 8.

Фигура 8. Принц Шотоку Тайши – първият много високопоставен покровител на будизма в Япония

Будизмът бил подкрепян от следващите императори поради факта, че спомагал за концентрацията на власт в ръцете им. Така в Япония започнала

да се оформя традиция промените да се правят отгоре надолу, а не отдолу нагоре (и често революционно). Видът будизъм, пристигнал в Япония, бил „Махаяна“, според който човек можел да постигне просветление чрез подходящо поведение и приемането, че различните хора имат различен възглед за живота в зависимост от техните усилия да следват будисткото учение и в зависимост от тяхната карма. Будизмът тип „Махаяна“ считал за по-важно поведението на индивида, отколкото действията на будистките монаси. По време на пристигането си в Япония „Махаяна“ будизмът имал в концепцията си ад и рай, множество богове и различни начини за постигане на просветление. Така в Япония възникнали различни секти и това имало някои последици в по-късната японска история. В Япония будизмът трябвало да се съвмести с другата религия – шинтоизма.

Фигура 9. Шинтоисткият бог на войната Хачиман. Един от най-хубавите храмове в старата шогунска столица Камакура е посветен на него.

Съвместяването не било трудно – шинтоистките „ками“ духове били разглеждани като „бодисатва“ (светии от гледна точка на будизма) – фиг 9, фиг. 10. Будизмът се занимавал с морала и поведението – правилата на живот, водещи до просветление, както и със смъртта. Шинтоизмът се свързвал с набор от божества, които се занимавали с ежедневните проблеми, нямал етичен кодекс и бил тясно свързан с природата и особено с природните цикли и природните бедствия.

Фигура 10. Хачиман спасява прочутия монах Нихирен от екзекуция като поразява със светкавица острието на меч на палача. Вдясно до дървото виждате земните величия, дошли да присъстват на екзекуцията. Какво ли са си мислили

пред лицето на гнева на най-страшния шинтоистки бог?

Важни в шинтоизма били ритуалите за пречистване – японците трябвало да се къпят често и това предотвратявало разпространението на епидемии в онези ранни времена, когато хигиената не била на почит. Върховният жрец на шинтоизма бил императорът, така че будизмът трябвало не да измести, а да се съвмести с шинтоизма в Япония. И той го направил. Конфуцианските идеи за стабилното общество намерили добра почва в йерхизираното японско общество. Конфуцианизмът акцентирал върху синовния дълг, подчинението и уважението между управляващ и управляван, баща и син, съпруг и съпруга и т.н. По-висшестоящият трябва да се грижи за по-низшестоящите, а в замяна по-низшестоящите дължат подчинение на по-висшестоящия. Това подчинение и уважение към по-висшестоящия силно се ценяло в японската система и така възникнала системата от сенпай/кохай (старши/младши) отношения – старшите са длъжни да се грижат за младшите, а младшите са длъжни да се учат от старшите и да им се подчиняват.

От Китай в Япония била възприета концепцията за централизираната държава и китайската бюрократична система, както и системата за двор-

цови рангове. Имало обаче и разлики. В китайската система се наблягало повече на индивидуалните способности, докато японците поувеличили значението на наследствеността. Били възприети и китайските йероглифи – в продължение на доста време японските учени хора ги адаптирали към особеностите на японския език (и така се появили системите хирагана и катакана). Ранното японско общество абсорбирало способни чужденци от континентална Азия, особено от Корея и Китай, и благодарение на способностите си тези чужденци бързо се издигали в обществената йерархия. През 815 г. бил направен регистър на благородническите фамилии в Япония и се оказало, че една трета от тези фамилии били с корени от Корея и Китай. Та японската аристокрация заимствала от Корея и Китай, но всичко, което било заимствано било внимателно приспособявано към японския начин на живот и към нуждите на японското общество. Тази традиция продължава и до наши дни.

Нека сега да се върнем към политическия живот в Япония. Вече ви разказахме в първия разказ за клана Сога, който практически управлявал Япония след навлизането на будизма. Тази работа не се харесвала на много хора и през 645 г. бил извършен държавен преврат, начело на който формално бил принцът, който по-късно

щял да стане император Тенши, а неформално водач бил вече известният ви Фудживара но Каматари – фиг. 11, основателят на могъщия клан Фудживара, който влияел силно върху управлението на Япония чак до 11 век. Започнали политически промени, известни като реформите Тайка (тайка означавало голямата промяна). Каматари взел за основа китайската технология за управление на държавата. Така властта преминала от ръцете на големия брой кланове в ръцете на около 400 човека, които движели държавните дела. В допълнение била премахната частната собственост върху земята. Макар че точно тази промяна била осъществявана постепенно, то по същество селяните започнали да работят за държавата, а не за собствениците на земята, както било преди реформите Тайка. Земята била контролирана и разпределяна от правителството. Контролът върху земята и селскостопанската продукция засилил централната власт (при която започнала да се заформя традиция, че централната власт била формално в ръцете на императора, а по същество властта била в ръцете на един или друг клан – в самото начало на реформите Тайка това бил кланът Фудживара). В 670 г. било проведено и преброяване на населението с цел по-ефективно облагане с данъци и оттук – още по-голямо засилване на централната власт.

Преброяването на населението дало резултат, че населението на Япония било около 5 милиона (доста за онова време). Непоклатимостта на императорското семейство била гарантирана, като при това била подсигурана и с канона за божествения статус на императора. Будизмът и шинтоизмът били поставени в състояние на съществуване и взаимодействие. Били

Първата столица – Нара, била построена между 708 и 712 г. В Нара имало прекрасни храмове – фиг.12 и особено прекрасен бил храмът Тодайджи с голямата статуя на Буда (Дайбицу) в него, която статуя била завършена в 749 г. 560-тонната статуя е висока 16 метра (можете да я видите и днес в този храм в Нара).

наложени граждански и криминални законови кодекси (ритсурю) и в гражданския кодекс била добре описана структурата на управлението. Така на разслоеното японско общество били наложени социални конвенции, осигуряващи съществуването на отделните обществени слоеве.

Централизираната държава предполагала и наличие на столица, където да е седалището на правителството.

Фигура 11. Фудживара но Каматару – основател на клана Фудживара и главен двигател на реформите Тайка. Както виждате, почит му се отдава и 1200 години след неговото време.

Японската система на управление била консервативна. Обкръжената от морета Япония нямала неприятелски държави по границите си и затова там

социалните промени през повечето време се извършвали бавно. В Япония дворцовите позиции се раздавали предимно на основата на потеклото, а не на основата на способностите, каквато била доминантната практика в Китай. Японската аристокрация се появявала на основата на кръвни връзки с императорското семейство.

Фигура 12. Пагода на един от храмовете в Нара.

Китайската идея за „мандата на небето“, според която императорът можел да бъде отстранен с революция, ако не управлява добре, не била възприета в Япония. В Япония, ако императорът не можел да управлява добре, просто някой друг управлявал вместо него. Японският елит от онова време не обичал екзекуциите и предпочитал да изпраща провинилите се членове на елита на заточение. Развил се дарителството – на основата на будистката идея, че добрите дела подобряват кармата на човека.

Периодът Нара обаче не бил дълъг – около век, и той бил заменен от периода Хейан, в началото на който столицата на държавата била преместена от Нара в Хейан-кио (Киото). Това било направено от император Канму, който, за да избегне мощното влияние на будистките монаси в Нара, просто ги оставил в Нара и преместил столицата в близкия град Нагаока (станало това в 794 г.) и го преименувал на Хейан-кио (Столицата на вечното спокойствие) – фиг. 13.

Фигура 13. Правите улици на новата столица Хейан-кио (днешното Киото). И наистина, като отидете в Киото ще се поразите от тези прави улици, които няма да срещнете в другите големи японски градове. Причината е проста – колесницата на императора трябвало да се движи по права линия. Завои и лъкатушения из тесни улички били много, ама много нежелателни.

Хейан-кио бил столица около 1100 години преди столицата да бъде преместена в Токио. Периодът Хейан продължил около 300 години и тези столетия се разглеждат като златни столетия на японската култура.

През периода Хейан властта постепенно изтичала от ръцете на императора. Той оставал първата фигура в държавата, но зад кулисите конците на управлението дърпал един или друг мощен клан. Периодът Хейан заложил

и основите на феодализма в Япония. Периодът Хейан обикновено се дели на два етапа – ранен Хейан, в който все още се усещало силното влияние на Китай (това продължило през първия век на периода Хейан) и късен Хейан (следващите два века на периода Хейан), в който Япония била доста изолирана от останалия свят, а централната власт отслабнала дотолкова, че се появил първият шогунат – шогунатът Камакура. В ранния Хейан императорите имали много власт. През първите 30-на години на ранния Хейан управлявал императорът Канму – един от най-мощните императори в цялата история на Япония – фиг. 14.

Фигура 14. Императорът Канму. Императорската власт в ранния пери-

од Хейн била много силна. Но все пак, за да се предпази от мощта на будистките монаси в Нара, Канму преместил столицата в Киото.

Канму бил мощен, защото в ръцете му било копие на китайската система за управление на държавата. Близките съветници на императора били обединени в куро-до-докоро – държавната съкровищница и тези съветници помагали на императора да движи държавните дела. Появила се и полиция, която действала из всички провинции и наблюдавала какво става там. В 894 г. императорът спрял да изпраща мисии до Китай, защото Китай и Корея изпитвали политически трудности (мощната династия Тан в Китай отслабвала) и управниците на Япония не искали идеите, водещи до социални размирици да се разпространяват и в Япония. Започнал възходът и на клана Фудживара. В началото представителите на клана Фудживара действали като регенти (сешо) на младите императори, когато последните още не били пълнолетни.

Императорите бивали женени за жени от клана Фудживара и така майките на много императори били от този клан. Много императори били принуждавани да абдикират в полза на младите си синове, които получавали веднага регент от клана Фудживара. Така властта

Фигура 15. Фудживара но Мичинага – при него властта на клана Фудживара била най-голяма.

на клана Фудживара растяла въпреки търканията с абдикиралите императори, които искали да запазят някакъв контрол над младите си синове. Върхът на мощта на клана Фудживара бил при Фудживара но Мичинага (управлявал като регент от 995 до 1027 г), който успял да смени няколко императора – фиг. 15. Друга титла, която била давана на регентите от клана Фудживара била кампаку – граждански диктатор. Тази традиция, налагана от клана Фудживара – страната да бъде управлявана от диктатор – цивилен (кампаку) или военен (шогун), просъ-

Фигура 16. Кланът Тайра в действие.

ществувала чак до периода Мейджи. Това изтичане на властта от ръцете на императора станало без големи сътресения – императорът бил божествен и нямало защо да си цапа ръцете с делата на ежедневната политика. Така главата на държавата бил отделен от управлението през по-голямата част от историята на Япония. Един от кланове управлявал, а останалите благороднически кланове имали много време и се занимавали с писане на поезия, рисуване, калиграфия, игри и т.н – също като безидейните богаташи днес. Животът им изглеждал меланхоличен и те се тюхкали, че свършвал твърде бързо. Е, това не можело да продължи много и периодът Хейн

свършил. Централната аристокрация пренебрегнала периферията на страната, където местната аристокрация имала по други занимания. Тези периферни аристократи често били провинили се в столицата аристократи, на които била давана земя по периферията на държавата, та да ги махнат от Киото. Други аристократи пък получавали подаръци от централното правителство под формата на земя, върху която не плащали данъци. И тъй полека тези периферни аристократи престанали да се чувстват част от столичната аристокрация. Добавете и японската топография и ето ви аристократи в отдалечени региони, които не обичат много централната власт.

При това тези аристократи не пишели стихове, а размахвали мечове, за да си опазят владенията при отслабващата централна власт. Имало и друг процес – правителството искало да стимулира разширяването на обработваемата земя и давало новокултивираните земи без данъци за три поколения на култивиралите я. А култивиралите я обикновено вече били относително едри земевладелци, които ставали още по-едри, като използвали труда на селяни без земя. Тази новокултивирана земя формирала основата на поява на нови земи – шоени, които били чатна собственост (в допълнение към земята, принадлежаща на държавата).

И тъй, ето ви още един фактор – собствениците на шоените, които не искали много да ги връщат на държавата след 3 поколения. Каквото било върнато, било давано за управление на аристократи от Киото. Каквото не било върнато, оставало в ръцете на едрите земевладелци, които непрекъснато се страхували да загубят статута си на освободени от данъци (който правителството можело бързо да отмени, ако се нуждаело от данъци). За да се предпазят от тази възможност, земевладелците се обединявали около локалните аристократи, които имали частни войници (че някои от тях и цели армии) и можели да ги предпазват от централната власт.

Тези аристократи получавали в замяна част от селскостопанската продукция и ставали още по-силни. И тъй, по периферията се появявала и растяла сила, която по някое време щяла да оспори властта на аристокрацията в Киото.

Шоените започнали да се появяват в 8-ми век и в 12-ти век те представлявали вече половината от обработваемата земя в Япония. Другата половина била собственост на правителството, която я давало на различни аристократи и храмове за ползване. Това разделение на земята довело да появата на мощни провинциални кланове, които напълно можели да се противопоставят на централното правителство в Киото. Тези местни кланове били свързани със стройна система подчинение – защита със собствениците на земя, които защитавали. Нещата не били добре за централното правителство и за управляващия клан Фудживара. Имало и будистки секти, които също владели земи и имали фанатични последователи, които също можели да носят оръжие.

Фигура 17. Морска битка между клановете Минамото и Тайра. Кланът Минамото победил и се появил първият шогунат – шогунатът Камакура.

Та като стана дума за частните армии, в тях служели професионални военни (самураи – хора, които служат). Появата на самураите имала дълга история. Част от тях произлизали от охраната на аристократичните фамилии и от полицаите. Други били войниците, на които правителството давало права да пазят земи от крадци или граничните области от варварите. Трети били наетите да охраняват шоените. Имало кланове, които се специализирали да предоставят охранителни и военни услуги, най големите от които били Минамото и Тайра. Тези кланове били попълвани от роднини на императорите и с намаляването на силата на централната власт и с увеличаването на силата на периферните аристократи, кланове Минамото и

Тайра започнали да предоставят услугите си на централното правителство (срещу заплащане и земи, разбира се). Мощта на клана Фудживара намалявала и той вече не можел да се намесва толкова ефективно при определянето на това кой ще бъде следващия император. Провинциалните и военните кланове се намесили при избора на император през 1156 г. Победител в този диспут бил кланът Тайра – фиг. 16, но след 25 години кланът Минамото постигнал военна победа над Тайра – фиг. 17. Доста от членовете на Тайра били екзекутирани, но все пак някои останали – като например кланът Нагао в далечната провинция Ечиго, от който щял да се появи Нагао Кагетора (Уесуги Кеншин). Друг, който оцелял от Тайра, бил кланът Ходжо. Но да се

върнем на победата на Минамото над Тайра – победителят Минамото но Йоритомо – фиг. 18 основал първия шогунат Камакура.

Фигура. 18. Минамото но Йоритомо – основателят на първия шогунат. Властта преминала от хризантемата (императорът и неговият двор) към мечата (шогуната Камакура, основан от Йоритомо). Минамото били роднини на предишните императори и били известни също като клана Генджи. Камакура пък била известна също като Генджиама).

Взимането на властта от военните кланове стартирало по същество феодализма в Япония. Част от политическата власт останала в Киото около императора и неговия двор, но военната власт и военно-доминираните правителства били далеч от Киото, като първата столица на шогуната била Камакура – на югоизток от Токио. Започнала близо 700-годишната история на шогунатите в Япония – това била формата на японския феодализъм. Формата на управление на първия шогунат бил Камакура бакуфу – преход от хризантемата към мечата. Представителите на хризантемата – дворцовите бюрократи, се опитвали да управляват сложното японско общество, но властта изтичала от тях към Камакура. Императорът бил главата на държавата, но властта се упражнявала зад кулисите от Минамото Йоритомо. Йоритомо получил от императора титлата шогун и управлявал от Камакура (където се чувствал сигурен от остатъците на клана Тайра, които доминирали политическия живот в Киото). Камакура била близо до голямата равнина Канто, която давала много селскостопанска продукция. Това била икономическата база на шогуната Камакура. Управленската база била формирана през 1185 г., когато Йоритомо получил разрешение от императора да назначи военни защитници (шуго) на провинциите под негов

контрол. Подчинени на тези защитници били управителите на земите (жито). Шуго държали политическата власт в провинциите, а жито събирали данъците. Така Йоритомо дублирал имперската администрация и можел да управлява ефективно провинциите под негов контрол (чийто брой растял непрекъснато) дори от бойното поле (бакуфу – управление зад завесата или управление от палатката) без да предизвика размирици. Просто властта претекла от имперската администрация към бакуфуто на Йоритомо. Йоритомо поддържал системата си за управление чрез системата защита-лоялност, в която били включвани все повече кланове. Йоритомо организирал система от васали, които му служили и получавали финансиране срещу тази служба (тези васали били наричани гокенин – хора на господаря). Имало още и военнослужещи, като тези, които имали коне, били наречени сабурахи (самураи) и тяхната задача била да служат на господаря си (а не на императора). Тъй императорът оставал символ без много реална власт, а кодексът за поведение на самураите бил наречен бушидо – пътят на война. Самураите тренирали военни изкуства, това, което трябвало да предоставят като услуга на господаря си, било да убиват враговете му и поради това самураите не трябвало да се страхуват от смъртта.

Шуго-жито системата на Минамото Йоритомо работела добре в комбинация с идеята за васалството – така се създала устойчива структура, основана на лоялност, която се награждавала финансово. Васалите получавали земя и можели да поддържат частни войници. В замяна на това те били лоялни на господаря си и пращали войниците си в битките, които господарят им водел. Е, не може да се каже, че нямало предателства както от страна на васалите, така и от страна на господарите им, но в преобладаващото мнозинство от случаи линията на поведение се спазвала. В началото бакуфу системата на Йоритомо била надградена на официалната система на управление на Япония. Властта на шогуната произтичала от императора, а бакуфу организацията се разглеждала като военната сила на империята. Шоените продължили да съществуват, но много от тях Йоритомо конфискувал (тези принадлежащи на враждебните кланове и особено на Тайра) и преразпределил между своите привърженици. Йоритомо бил много подозрителен, особено към хората, които потенциално можели да оспорят и отнемат властта му. Бил убит дори собственият му брат, както и всички ония, които Йоритомо смятал за заплаха за управлението си. И тъй Йоритомо продължил традицията на разделение на формалната власт (в императора) и реалната

власт (отначало в клана Фудживара, после в императорите отшелници, после в клана Тайра и накрая в клана Минамото). Същото обаче се случило и с властта на шогуна след смъртта на Минамото Йоритомо в 1199 г. Формалната власт била в синовете му, които станали шогунни един след друг, но реалната власт била във вуйчо им, който по ирония на съдбата бил от кланаТайра! (Като млад Йоритомо бил заточен в провинция Айзу, управлявана от клана Ходжо, който бил клон на клана Тайра. Йоритомо се оженил за дъщерята на губернатора, а тя имала брат, който бил прочутият вуйчо). Та, формалната власт била на шогуните Минамото, а реалната – в техния регент – вуйчото от клана Тайра. Та, значи – имаме глава на държавата – императорът, а зад кулисите властта се изпълнява от шогуна, но само формално, защото пък зад кулисите на властта на шогуната действа регентът на шогуните от клана Ходжо. И казват, че зад тази завеса на властта имало още една – съпругата на Йоритомо – Масако Ходжо – сестра на регента, всъщност държала реалната власт. След смъртта на Йоритомо Масако станала монахиня (ама) и бил известна като ама-шогун (монахинята – шогун).

Фигура 19. Императорът Го Тоба кове меч.

Тъй продължавала традицията в Япония (е и до днес), при която брокерите на властта действат зад кулисите, все едно отделени от сцената с черна завеса (такава завеса се наричала **куромаку** и затова цялата тази система носи името системата куромаку). Бакуфу системата на Йоритомо била поставена на изпитание в 1221 г., когато императорът Го-Тоба – фиг. 19 се опитал да върне в ръцете на императора властта, която била изтекла по посока на шогуните и техните регенти. Го-Тоба оспорил правото на шогуните да дават земя за ползване на васалите си – ударил право в сърцето на бакуфу системата – лоялността се награждавала именно така – с даване на земя за ползване. Шогунатът, разбира се, хич не бил съгласен с тези действия на императора и започнала война, известна като войната Йокю.

Тази война била загубена от силите, верни на императора. Самият император трябвало да напусне столицата, а 3000 шоена, принадлежащи на негови привърженици, били конфискувани и раздадени на васалите на шогуната. Бакуфу системата пуснала корени не само в източна Япония, където била икономическата и политическата база на шогуната, но също и в централна и в западна Япония, където императорската власт преди войната Йокю била силна. Императорският двор попаднал под наблюдението и регулацията на бакуфу администрацията. Става дума за двора в Киото. Другият двор – около Го-Тоба, се съпротивлявал. Регентите Ходжо обаче управлявали добре шогуната и той бил реалната власт в Япония. От Китай дошъл порцеланът и скоро японците се научили да правят прекрасни изделия от този материал. Процъфтяло и производството на мечове – големи количества от тях дори били изнасяни за Китай. По това време били отблъснати и двете монголски инвазии на Кубилай, който след завладяването на Китай се опитал за завладеене и Япония. Два пъти монголски армии били стоварвани в Кюсю (през 1274 и 1281 г., когато 4400 кораба стоварили 140 000-на армия в Япония) и двата пъти били разбивани (с помощта на супертайфуните, вилнеещи между Корея и Япония и наричани от японците свещен (ками)

вятър (кадзе) – камикадзе) – фиг. 20.

Фигура 20. Гневът на бога на войната Хачиман – свещеният вятър камикадзе (супертайфунът) помита монголския флот на Кубилай, нападащ Япония. И то не веднъж, а два пъти.

В 1252 г. била завършена голямата статуя на Буда (Дай Буцу) в Камакура. Бакуфу системата работела добре и това, което довело да края ѝ била... нейната ефективност. Бакуфу системата се справила с монголските армии, но нямало плячка, с която да бъдат наградени храбрите васали. Властта на регентите Ходжо намаляла. От това се възползвал императорът Го-Дайго, който привлякъл на своя страна няколко влиятелни васали на шогуна-

та – като например клана Ашикага. В 1333 г. армията на шогуната била разбита и последният регент Ходжо, заедно с 800 роднини и привърженици се самоубил. Го-Дайго като че ли победил. Но това траяло само 3 години – до 1336, когато възникнал вторият шогунат – шогунатът Ашикага или Муромачи бакуфу (чудите се защо Ашикага ли – ами защо да управлява императорът, като може да управлява крепящият го във военно отношение клан Ашикага. И тъй – мощен военен клан + бакуфу система = шогунат – вторият шогунат) – фиг. 21.

Фигура 21. Кварталът Муромачи в Киото. В двореца на преден план била администрацията на втория шогунат и отгук и името Муромачи бакуфу.

Вторият шогунат траял по същество

130 години – до войната Онин от 1467 г. (а формално още 100 години след това). Къде сбъркал Го-Дайго – той се опитал да върне системата от старите времена преди шоените, когато цялата земя принадлежала на императорското семейство. Самураите и военните кланове, разбира се, не били съгласни – Ашикага Такауджи (глава на клана Ашикага) вдигнал въстание, разбил императорската армия през 1336 г. и се провъзгласил за шогун през 1338 г. – фиг. 22. Администрацията на бакуфу системата на този шогунат била в квартала Муромачи на Киото и оттам и името на съответния период в японската история (Муромачи бакуфу). Го-Дайго напуснал Токио и формирал свой двор, който оспорвал властта на шогуна и на официалния императорски двор в Киото през следващия половин век.

Вторият шогунат не бил толкова силен като първия. Причината било изменението във васалните отношения. При първия шогунат войниците били лоялни на шогуна, а не на императора. При втория шогунат лоялността на самураите била вече към непосредствения им господар (даймио), а не към шогуна. Имало и икономически причини за това. Все по-голяма част от данъците оставали за даймио-господарите и не отивали нагоре в йерархията към шогуна и неговата администрация или към императора.

Спирането на притока на финанси довел до постепенно западане на императорския двор и до залеза на старите благороднически кланове. Селяните също усетили разхлабването на властта и започнали да се съпротивляват повече на събирачите на данъци. Бакуфу системата започнала да скърца. Селяните започнали да се групират за самозащита. По върховете на системата шогуните строели павилиони (Златният павилион, Сребърният павилион), пишели стихове и поддържали театралните представления. И щом централната власт отслабвала, даймио-господарите започнали да уреждат отношенията помежду си директно и със сила. В 1467 г. започнал периодът Сенгоку джидай (периодът на воюващите провинции).

Фигура 22. Ашикага Такауджи – основателят на втория шогунат. Такауджи бил смел, но силата на втория шогунат била по-малка от силата на първия шогунат. Кланът Ашикага не бил толкова могъщ като клана Минамото или клана Ходжо (Ходжо от Камакура, защото както вече знаете, има и клан Ходжо от Одавара).

Започнал като битка между два мощни клана, която продължила 11 години (войната Онин). Силата на клана Ашикага непрекъснато намалявала и последният шогун загубил властта си през 1573 г. (свален от вече добре известния от предните ни разкази Ода Нобунага). Това, което останало от Япония, били провинции и по-малки територии, контролирани от шуго или даймио. Някои даймио били от стари благороднически родове (например Такеда били от клана Минамото, Уесуги бил клон на клана Фудживара, а Нагао и Ода били клонове на клана Тайра), а други даймио били по-дребни благородници или изобщо не били благородници, но били хора, които успели да свалят от властта съответния шуго. Постепенно видът даймио се наложил над вида шуго – даймио били и военни и данъчни управители на заетите от тях територии, шуго били само военни управители, подпомагани от централната власт. Без помощ от шогуната в Киото шуго изчезвали,

даймио заемали териториите и така старата система, в която половината земя се контролирала от императора, а половината била шоени, изчезнала. Останали локални даймио-господари, които контролирали земята. Самураите се клели във вярност на тези даймио, а не на шогун или на императора. Структурата на централизираната японска държава започнала да се срутва. Случило се логичното – даймио-господарите започнали да воюват един с друг за увеличаване на териториите си. Това продължило 100 и повече години. Накрая щяло да има един победител – след свирепия Ода Нобунага и хитроумния Тойотоми Хидейоши, най-търпеливият от всички – Токугава Йейясу, щял да постави основите на следващия шогунат. Но да караме натам със социалните процеси в Япония от нашата си гледна точка. Даймио-господарите се стремели да увеличават икономическата активност на териториите си (с което се увеличавали и данъците) и строили замъци и крепости, като пишели и закони, по които следвало да се управляват териториите им. В тези закони неизменно били уреждани и васалните отношения с по-дребните земевладелци и самураи. Не всички васали били лоялни обаче и затова практиката да се държи отговорна семейството на васала или населеното място, което васалът контролирал, била доста

разпространена. Често големите даймио-господари взимали за заложенници синовете на васалите си – за да гарантират лоялността им (ако васалът измени – синът бива убит). Будистките манастири и те не останали назад, в смисъл, че се появили монаси – войни, които да защитават манастирските земи от грабителите и от съседните даймио-господари. Освен конниците – самураи, даймио-господарите започнали да набират и пешаци измежду селяните – с тази задача често се заемали самите самураи. Така даймио-господарите можели да съберат по-голяма армия, която им трябвала в битките със съседните даймио-господари. Започнала война всеки срещу всеки – победителят получавал земята на победения. Така броят на даймио-господарите постепенно щял да намалее.

Фигура 23. Тримата големи дай-

мио-господари в края на периода Сенгоку. От ляво надясно: Ода Нобунага, Тойотоми Хидейоши, Токугава Йейясу. Токугава ще основе третия шогунат – шогуната Едо (Едо е старото име на днешно Токио).

Колкото и странно да е, хаосът в Япония по онова време довел до икономически растеж. Военната сила зависела от икономическата мощ и като така войната била силен импулс за увеличаване на икономическата активност. Обработваемата земя нараснала и започнали да се сеят сортове ориз, водещи до по-големи добиви (още оттогава японците са наясно с предимствата на по-добрата технология). Развила се и търговията и се увеличила търговията с Китай и Корея. Особена се разраснало пристанището на Сакаи (днешната Осака). Осака в началото на периода Сенгоку била свободен град, контролиран от търговци. Търговците били обединени в гилдии, наречени за, които плащали на мощни даймио-господари или на храмове, за да могат съответните армии да бъдат стража за икономическата активност. Така се извършвал преходът от централизирана феодална система към феодална система, в която властта била в регионите – властта изтекла от Муромачи бакуфу структурата на шогуната Ашикага към регионите. Това продължило доста време, докато

започнали да се появяват едри даймио-господари (контролиращи провинции и повече от една провинция). Започнала последната част на периода Сенгоку – периодът Азучи – Монояма (от 1673 г. до 1603 г.) Този период се характеризира с действията на трите големи даймио-господари – Ода Нобунага, Тойотоми Хидейоши и Токугава Йейясу – фиг. 23. В предните два разказа много ви описвахме събитията от този период. Тук ще отбележим, че гореспоменатите трима даймио-господари били със съвсем различен характер. Показателен е следният анекдот. Нобунага, Хидейоши и Йейясу се разхождали из гората и видели една пойна птичка, кацнала на една дърво. „Ще я убия, ако не запее“ – казал Нобунага. „Ще я накарам да запее“ – казал Хидейоши. „Ще я почакам да запее“ – казал Йейясу. Ода Нобунага бил превъзходен тактик и безмилостен войн. Той бързо разбрал, че разпокъсаната Япония може да бъде обединена само със сила и тръгнал да го прави. Неговото мото било „Управлявай държавата със сила“. Нобунага поставил края на шогуната Ашикага, въроръжил армията си с мускети и покровителствал християнството. Мускетите помогнали на Нобунага срещу силните армии на големите даймио-господари Имагава и Такеда (не му помогнали обаче срещу непобедимия Уесуги Кеншин). Територията, контролирана от Нобу-

нага растяла. Той строил нови пътища и стимулирал търговската дейност, конфискувал оръжията от селяните и от монасите и до 1582 г. успял да постигне контрол над голяма част от провинциите на Япония (обаче могъщи даймио като Уесуги, Ходжо, Токугава и Мори оставали извън неговия контрол). През 1582 г. Нобунага бил убит (казват, че му спретнали заговор, защото започнал да мисли да сваля императора). Най-бърз в настъпилата суматоха бил генералът на Нобунага Тойотоми Хидейоши (нищо чудно – този генерал имал най-способния стратег – Курода Канбе – фиг. 24).

Фигура 24. Курода Канбе – способният стратег, извел господаря си Хидейоши до императорски регент.

Хидейоши доста се страхувал от Канбе и от даден момент нататък го държал настрана от действията си. Това спасило Токугава при Комаки – Нагакуте – Токугава винаги подчертавал – „Аз не загубих, защото Канбе не беше там“. Когато Ишида Мицунари се скарва с Курода Нагамаса, Канбе подкрепя сина си и застава на страната на Токугава. Съюзниците на Мицунари в провинциите на остров Кюсю, където действа Канбе, нямат никакъв шанс.

Хидейоши се разправил с конкурентите за властта си и продължил завоевателните планове на Нобунага. За разлика от безмилостния Нобунага, Хидейоши не избивал наред враговете си. Той умее да сключва съюзи, за да избягва излишни кръвопролития. Земите на победените противници, Хидейоши разпределял между васалите и поддръжниците си. Проблемните даймио-господари били изпращани към периферията на държавата, за да не създават проблеми на централните провинции около Киото. Такъв пример бил Токугава Йейясу, който бил преместен от Микава в Канто – още по на изток от Киото, под зоркото око на съюзника на Хидейоши – Уесуги Кагекацу. При Хидейоши конфискацията на оръжие продължила – само самураите можели да носят мечове. Така селяните имали по-малка въз-

можност да вдигат въстания. Даймио-господарите били задължени да пратят семействата си да живеят в Киото – заложници тоест – гаранция, че няма да има бунтове срещу централната власт. В 1591 г. Хидейоши окончателно обединил Япония под властта си. Той обаче не основал шогунат. Вместо това уредил да бъде осиновен в клана Фудживара и получил титлата канпаку (цивилен диктатор) и по-късно титлата тайко (регент в оставка – както знаете от предните ни разкази – едно от най-опасните неща в японската политика били старчоците в оставка – точна те дърпали конците на политиката). За да увеличи приходите си и да поддържа голяма армия, с която да респектира подчинените си даймио, Хидейоши поставил под свой контрол търговските градове Осака и Нагасаки, забранил християнството и бил готов да погледне вън от границите на Япония. Хидейоши нападнал Корея. Не е ясно точно защо – за допълнителна земя, за да поддържа лоялността на васалите си, или пък, за да понамали армиите на непослушните васали, или пък, за да завладее и Китай – от всичко по-малко е било вероятно. Проблемът на Хидейоши бил, че собственият му наследник – Тойотоми Хидейори, бил твърде малък. За да укрепи управлението на този наследник, Хидейоши създал съвет от 5 могъщи даймио-господари, като пла-

нът бил те да управляват, докато Хидейори навърши пълнолетие. И като управляват, да се дебнат взаимно, та никой от тях да не вземе властта. Хидейоши починал в 1598 г., а главната опора на Хидейори – регентът Маеда Тошие, починал малко по-късно. От вакуума във властта се възползвал Токугава Йейясу (разказахме ви за това в предишния ни разказ) – фиг. 25.

Фигура 25. Токугава Йейясу – търпеливият (на стари години, защото на млади години не бил търпелив и една не бил унищожен от Токеда Шинген). Токугава изчакал мига си и основал третия и последен шогунат в Япония. Столица била не огромната Одавара, а малкото рибарско селище Едо, което в следващите 400

години се превърнало в днешния град Токио.

В 1600 г. армията на Токугава разбила армията на Ишида Мицунари при Секигахара. Токугава превзел Киото и в 1603 г. получил титлата шогун (Токугава били клон на клана Минамото). Затвърждаването на властта траяло доста време, но Токугава бил известен с търпението си. В 1605 г. той предал титлата шогун на сина си, а сам приел титлата огошо (тоест шогун в оставка – поредният старец, който щял да дърпа конците на японската политика зад кулисите). В 1615 г. Тойотоми Хидейори се самоубил при обсадата на Осака от армията на Токугава и третият шогунат – шогунатът Едо (Едо – днешно Токио било столицата на Токугава след преместването му в Канто) започнал да функционира.

Шогунатът Едо просъществувал до 1868 г. Основната идея на шогуните Токугава била зъдаржането на властта. Те не позволявали властта да изтича към другите даймио, както било по времето на шогуната Муромачи. Йейясу използвал трика със смяната на провинциите, за да изпрати тези, които били против него при Секигахара в по-слаби провинции и да настани съюзниците си в провинции, от които те имали контрол върху бившите му врагове. Даймио-господарите трябвало да докладват за строителните работи

по крепостите си и шогунът трябвало да одобрява техните женитби. Създадена била голяма мрежа от шпиони, а броят самураи, които всеки даймио-господар можел да поддържа, бил фиксиран. Системата със заложниците продължила да се използва – сега семействата на провинциалните даймио-господари били в Едо, а не в Киото. Самите даймио-господари трябвало да бъдат 4 месеца в годината в Едо или пък 1 година на всеки две години. Тоест даймио-господарите трябвало да харчат доста пари да поддържат резиденции в Едо (и не могли да харчат тези пари да събират армии). Даймио-господарите били разделени на три категории. Шинпан-даймио-господарите били свързани със семейството на Токугава и от тях трябвало да се излъчи шогун, ако семейство Токугава нямало мъжки наследник – фиг. 26. Фудай-даймио-господарите били тези, които били васали на Токугава преди битката при Секигахара. От тях се назначавали висшите чиновници в бакуфу подсистемата на шогуната. Тозава-даймио-господарите били тези, които били против Токугава при Секигахара. Те не могли да заемат правителствени постове и били около 90 човека от общо 250-300 даймио-господари по време на ранния шогунат Едо.

Фигура 26. Шогуните Токугава. В
средата – Токугава Йейясу

ОЧАКВАЙТЕ ЧАСТ II В БРОЙ 114

Интервю с проф. Илиан Илиев: "Без наука няма бъдеще. Знание се добива много трудно и много лесно се губи!"

Интервюто взе Вероника Павлова

Илиан Илиев е професор в Института по астрономия с Национална астрономическа обсерватория при БАН, доктор на физическите науки. Представява Института по астрономия при БАН, като негова главна мисия е провеждането на фундаментални научни изследвания в областта на астрономията и астрофизиката. Здравейте и благодаря, че се съгла-

сихте да дадете интервю за списание „Българска наука“. **Можете ли да ни кажете** защо избрахте да се занимавате именно с това научно направление? Проф. Илиан Илиев: Точно по времето, когато човек започва да се замисля какво иска да направи със себе си, първо полетяхме в Космоса, а после кацнахме и на Луната. При тези обстоятелства всичко някак естествено си дойде на мястото.

Кое беше нещото, което Ви запали да се занимавате с наука и кога се случи това?

Проф. Илиан Илиев: Имах прекрасни учители по физика и математика и още като ученик знаех, че ще се занимавам с наука. По-късно, в университета – завършил съм физика в СУ, астрономията измести всичко останало.

На каква тема беше последният Ви научен проект или статия? Разкажете ни малко повече за тях.

Проф. Илиан Илиев: Последната ни статия излезе преди около месец (лято на 2018, бел. ред.) и има заглавие „*GT Ursae Majoris AB – a possible quadruple system*“. Английският, както знаете, е съвременната „лингва франка“ в науката, поне в астрономията е така. Това е така, защото главна цел на една научна публикация е тя да достигне максимално бързо да максимално голям брой читатели. В тази статия се съобщават резултатите от нашите изследвания на звездата GT Ursae Majoris AB. Зад това сложно име се крие двойна звездна система в съзвездието Голяма мечка. Една съществена част от спектралните наблюдения са изпълнени с двуметровия телескоп на Националната обсерватория Рожен.

Главният резултат се състои в откритието, че системата се състои от че-

тири звезди, а не от две, както се смяташе досега. Йерархията на звездите, компоненти на системата, е изключително интересна. Най-напред имаме една звезда, доста по-гореща и по-масивна от нашето слънце, около нея, на съвсем малко разстояние, обикаля друга, значително по-хладна и по-лека звезда. После, около първите две, на малко по-голямо разстояние, обикаля трета звезда, също така хладна и лека. И най-накрая, четвъртата, но подобна на първата по размери, обикаля около първите три. Гравитационно свързано четиричленно семейство, нали? Звездите много често се образуват по двойки, но четворна система си е истинска находка. За наш голям късмет Слънцето е единична звезда. Тези изследвания са отглас от друг наш предишен проект, целта на който беше да се изучи как звездните приливи се отразяват на химическия състав на атмосферите на звездите.

В действителност, когато си влияят една на друга гравитационно, звездите се държат по-скоро като капки течност, отколкото като твърди тела и в техните атмосфери се случват приливи и отливи, подобни на тези, които имаме в земните океани. Само за пример, средната плътност на Слънцето е малко по-голяма от плътността на водата. Оказа се, че атмосферите на звездите, в които приливите са по-чести, но по-слаби, имат различен химически състав от атмосферите на звезди-

те, при които приливите са по-редки, но по-силни. Оставям на търпеливия читател сам да си представи как изглеждат приливите в четворната система на GT Ursae Majoris. С малко повече въображение – става.

Пътувам често, харесва ми да съм сред природата. Слушам музика – рок, блус, джаз, зависи от настроението.

Според Вас има ли развитие и бъдеще науката в България и как си го

Занимавате ли се с нещо различно извън научната област? Какви други интереси имате и как обичате да прекарвате свободното си време?

Проф. Илиан Илиев: Не можах да се науча да се занимавам с астрономия сутрин от 9 до 5 следобед. Свободното ми време е изключително разтегливо понятие. Когато имам възможност, чета – съвременна литература, класика, фентъзи, фантастика. Интересувам се от история и градска архитектура.

представяте Вие?

Проф. Илиан Илиев: Работата е там, че без наука няма бъдеще. Знание се добива много трудно и много лесно се губи. Алтернативата е ясна – само след няколко поколения без наука, всички вкупом се връщаме обратно в пещерите и по дърветата. И щом сме изградили държава и общество, мерейки сили с най-напредналите и модерни страни и народи, ще продължим да го правим, няма пускане от хорото. Бъдещите поколения няма да ни го простят.

Имат ли интерес и желание младите хора да се занимават с наука във Вашата област? Какво е Вашето виждане за нещата?

блеми винаги са от полза. **Какъв съвет бихте дали на хората, които се колебаят дали да се занимават с научна дейност в България?**

Проф. Илиан Илиев: Въпросът е риторичен. Вижте само колко голям е броят на новините в рубриката Космически науки на вашия сайт. От много години се стремя да помагам на млади хора – ученици и студенти, да направят своите първи стъпки в науката. За щастие, интересът им към астрономията никога не е секвал. Заниманията с наука не са никак лесни, иска се търпение и характер. Нищо не става само с желание, веднага и без усилия. Та, точно в такива моменти малко кураж и внимателно подсказване за възможните решения на конкретните про-

Проф. Илиан Илиев: Колебанието често е лош съветник. Навън няма да е по-лесно. При съвременните форми на научна мобилност нищо не пречи да започнете в България и после да продължите в чужбина. Или обратното – да започнете там и после да се върнете тук. Сред колегите ми в Института има добри примери и за едното, и за другото.

Какво, според Вас, трябва да се промени в България по отношение на науката, за да се провокира и засили интересът към нея?

Проф. Илиан Илиев: Няколко пъти годишно пеем „Напред, науката е слънце!“, защото сме убедени, че в нея са „светлите бъднини“ и имаме телескоп на банкнотата от десет лева. Така че откъм символи всичко е наред. На практика обаче е точно обратното. Въпросът далеч не опира само до парите. Обществото така и не успява да усвои идеята, че науката, и фундаменталната, и приложната, е единствени-

трайно и дълговременно нещо – резултатът се вижда след време. След много време. Какво имаме в момента – ето ви тука сега едни пари и до два-три, най-много до четири месеца, да сте на печалба. Нелогично и неестествено е това. Много важна е и нашата роля, на учените. На лесен за разбиране и същевременно достатъчно адекватен език да обясним с какво точно се занимаваме и защо то е необ-

ят ни инструмент, с помощта на който можем да осигурим по-добро бъдеще – и за нас, и за поколенията след нас. Трябва най-после да се стигне до идеята, че инвестицията в наука е дълго-

ходимо сега. Ние, астрономите, имаме едно неоспоримо предимство – всичко, което изучаваме, е на небето, пред очите на хората.

Интервюто взе Вероника Павлова

Основни фактори и характеристики на общественото здраве като елемент на системата на сигурността

Автор: Доц. д-р Красимир Коев, Медицински университет София, Катедра по спешна медицина

Абстракт

Представени са основните фактори и характеристики на общественото здраве като елемент на системата на сигурността.

Разгледани са различните концепции за здраве – био-медицинска концепция, екологична концепция, психо-социална концепция, холестична концепция. Изтъкнато е значението, че здравната сигурност е решаващ фактор за качеството на живота в дадено общество, както и че здравната политика е специфичен аспект и елемент на социалната политика. Подчертана е ролята на здравето на населението като национален приоритет и базов елемент на системата на сигурността. Националната здравна стратегия 2020 г. е водещият стратегически до-

кумент за развитие на системата на здравеопазване в България.

Ключови думи: здравна сигурност, здравна политика, национална здравна стратегия.

Abstract

The main factors and characteristics of public health are presented as an element of the security system.

Different concepts of health – bio-medical concept, environmental concept, psycho-social concept, cholestic concept are considered. The importance of health security is a decisive factor in the quality of life in a society, and that health policy

is a specific aspect and element of social policy. The role of public health as a national priority and a basic element of the security system is emphasized. The National Health Strategy 2020 is the leading strategic document for the development of the healthcare system in Bulgaria.

Key words: *health security, health policy, national health strategy.*

Здравето е основна и неизменна човешка ценност. От раждането до смъртта си хората се стремят към по-добро качество на живот, което корелира с по-добро здраве. В съвременното об-

щество здравето се разглежда като актив за постигане на социална и икономическа стабилност и устойчиво развитие.

Здраве (на лат.: „*salus*“) е ниво на функционалност при живите организми, състояние – хомеостаза, при което организмът е уравновесен, т.е. постъпващите и произведените енергия и маса са приблизително едни и същи, налице е метаболитна ефективност.

От гледна точка на социологията, „здравето е процес на съхранение и развитие на психическите, **биологичните /физиологичните/ функции на човека, неговата оптимална работоспособност и социална ак-**

тивност при максимално съхранение на продължителността на неговия активен живот.”

В устава на Световната здравна организация /СЗО/ е включено описание на понятието здраве на населението като състояние на физическо, духовно и емоционално благосъстояние, а не само отсъствие на заболявания и физически дефекти.

Развитие на концепции за здравето – съществуват няколко теории за здравето.

Био-медицинската концепция за здравето разглежда здравето като отсъствие на болест. Тази теория господства до началото на 20 век и според био-медицинската теория се

неглижира ролята на околната среда, на социологията, на психологични и културни фактори, които влияят върху здравето. Този модел е остро критикуван и се оказва неподходящ за решаване на някои от основните здравни проблеми на човечеството. В този модел е издигната ролята на чисто медицинските дейности и човешкото тяло се разглежда като една машина и когато е здрава – това е състояние на здраве. А счупването е състояние на болест.

Екологична концепция на здравето – здравето е динамично равновесие между човека и неговата околна среда. Според нея заболяването е неспособността за приспособяване на човешкия организъм към средата. Определение, което стои в основата на тази концепция от 1965г. е, че здравето означава относително отсъствие на болка, дискомфорт, продължителна адаптация и приспособяване към околната среда с цел осигуряване на оптималното функциониране. Тази концепция поставя два въпроса – за несъвършената природа и за несъвършения човек. Практически е доказано, че колкото по-добри механизми са изработени за адаптацията към средата, толкова е по-голяма продължителността на живота и е по-добро качество на живота, дори при отсъствие на здравни услуги.

Психо-социална концепция се основава на тезата, че благодарение на раз-

витието на социалните науки все повече се разкрива факта, че здравето е не само биомедицински феномен, а се влияе от социални, психологични, културни, икономически и политически фактори, които трябва да се вземат предвид, когато се измерва здравето. Практически според тази концепция здравето е биологичен и социален феномен.

Холестична концепция – според нея човекът е био-социално същество свързано със средата, битата, културата, верските убеждения и др. като този подход означава, че всички сектори на обществото оказват влияние върху здравето. Практически холестичната теория е в основата на приетата от Световната здравна организация концепция за здравето, което е залегнало в основата за стратегията за здраве за всички. Ударението се поставя върху промените на здравето и профилактиката на здравето.

Здравето, като неотменимо право на всеки, включва само по себе си твърде много сложни фактори и взаимовръзки. От своя страна здравето, което се определя от факторите на семейно-битовата, професионално-трудова, обществено-битовата среда и системата на здравеопазване се влияе силно и от факторите на обкръжаващата го социално-икономическа среда (политически, технологични, икономически, законодателни, религиозни и други). Именно тук се преплитат и влиянията

на множеството позитивни и негативни сили, свързани с развитието на новите технологии, политическото влияние, икономическият натиск, както и непрекъснатото променящите се идеи и най-вече повишената социална и екологическа ангажираност.

Доброто здраве на населението е от полза за всички сектори и за цялото общество, което го прави ценен ресурс. Доброто здраве е от съществено значение за икономическото и социалното развитие и жизненоважната грижа за живота на всеки един човек, всички семейства и общности.

Лошият здравословен начин на живот изчерпва човешкия потенциал, предизвиква отчаяние и източва ресурси във всички сектори. Даването на възможност на хората да контролират здравето си и неговите детерминанти укрепва общностите и подобрява живота. Без активното участие на хората се губят много възможности за насърчаване и защита на тяхното здраве и за увеличаване на тяхното благосъстояние.

Признаците на здравето са следните:

- Нормално функциониране на организма на всички нива на неговата организация – молекулярно, клетъчно, тъканно, органно, системно;
- Нормално протичане основните физиологични и биохимични процеси, които осигуряват активния живот на човека;
- Динамично равновесие между

организма и околната среда;

- Способност за пълноценно изпълнение на основни социални функции, участие в социални дейности и в обществено-полезен труд;
 - Способност на организма да се приспособява към условията на съществуване в околна среда, която постоянно се промяна /адаптация/;
 - Способност да се поддържа постоянство на състава на вътрешната среда на организма – хомеостаза, да се осигурява нормална и разностранна жизнена дейност;
 - Отсъствие на заболявания, тоест оптимално функциониране на организма;
 - Пълно физическо, духовно, умствено и социално благоденствие, хармонично развитие на физическите и духовните сили на организма.
- Човек, от една страна има определена биологическа или наследствена конституция, а от друга – се формира под въздействието на социалното обкръжение. Поради това развитието на човека зависи както от генетичните фактори, така и от взаимодействието на организма с физическата среда. Това, което прави обществата успешни и процъфтяващи, също прави хората здрави и устойчиви, и следователно политиките, които разпознават това, са по-успешни. Равният достъп до образование, достойните условия на труд, жилищното настаняване и доходите помагат за здравето. Здравето,

от своя страна, допринася за повишаване на производителността, по-ефективна работна сила, по-здравословно остаряване и по този начин по-малко разходи за обезщетения за болест и социални разходи и по-малко загубени лични и обществени ползи.

Здравето и благосъстоянието на населението се постигат най-добре, ако цялото правителство работи заедно, за да отговори на социалните и индивидуалните фактори на здравето.

Здравето като "състояние на пълно физическо, психическо и социално благополучие, а не просто липса на болест или недъг" включва твърде много фактори и взаимоотношения, което не позволява да се разглежда само като обект на влияние на здравната система. Поддържането и повишаването на здравето се постига чрез различна комбинация от физическо, умствено и социално благосъстояние и благоденствие, които заедно понякога са наричани „триъгълник на здравето“.

По-специфични ключови фактори, които могат да повлияят на това дали хората са здрави или в нездраво състояние, включват:

- Доход и социален статус;
- Мрежа за социална подкрепа;
- Образование и грамотност;
- Условия на работа;
- Социална среда;
- Физическа среда;
- Лични практики за здраве и спо-

собности за справяне;

- Здравословно развитие в детството;
- Биология и генетика;
- Услуги по здравеопазване;
- Култура.

Други три независими фактора, които имат значение за индивидуалното здраве, са:

- Начин на живот;
- Заобикаляща среда;
- Биомедицински – генетични и семейни фактори.

На здравето също влияят храненето и хранителните навици и спортуването или ежедневно физическа активност.

Здравето се влошава от:

- нездравословен/небалансиран и заседнал начин на живот;
- пушене, употреба на алкохол, стимуланти и наркотици;
- стрес;
- болести;
- липса на лична хигиена и замърсяване;
- стареене.

Медицината позволява да се излекуват повечето болести, но съществена е също и превенцията, както и ранното лечение на заболяванията.

Здравеопазването е защита и опазване здравето на човека с цел неговото възстановяване, подобряване или поддържане на неговото нормално здраве и работоспособно състояние.

Здравеопазването включва не само

лечението на пациентите, но и грижливото отношение към тях, към техните заболявания, чрез услуги като медицина, зъботехника, фармацевтика, клинично-лабораторни науки (*инвитро*диагностика), сестринско дело и други услуги в областта на здравеопазването. Здравеопазването включва всички артикули и услуги, направени така, че да допринасят за повишаването на степента на здравето, включително „превантивни, лечителни и палиативни интервенции, независимо дали са по отношение на отделни индивиди или населения“.

Трябва да се отбележи, че самата здравна система изпитва допълнителни външни влияния, които оказват влияние върху нейната ефективност, като социално-икономическото развитие, осигуряването на ресурси, правното основание, отразяващо социалните и политическите отношения и много други. Здравните политици и обществото знаят, че само системата на здравеопазването не може да реши всички проблеми, свързани със защитата на здравето и възстановяването на здравето.

Според СЗО за 1997 година България се нарежда на 92-ро място по резултати на лечението и на 102-ро място, когато се включат фактори като ефективност на разходите и качество на образованието.

България е на предпоследното 33-то място в ЕС според Индекса на евро-

пейския здравен потребител за 2012, измерващ качеството на здравеопазването в ЕС и в още няколко държави извън него. Индексът е годишна класация, която анализира здравните системи в отделните страни на ЕС, като отчита пациентски права и информация, електронно здравеопазване, време на чакане за лечение, резултати, обхват и достъп на осигурените до услуги и лекарства.

Продължителността на живота в началото на 70-те години на 20 век е сравнително висока и се равнява на средната за ЕС. Тенденцията към бавно влошаване се засилва в началото на 90-те години, когато продължителността на живота намалява 1,5 пъти. Въпреки че голяма част от този спад е преодолян през 1999 г., числата остават по-ниски от тези през 70-те години и под средните за ЕС и другите държави от Източна Европа. България заедно с Литва и Латвия /74.9 години/ е сред страните с най-ниска средна продължителност на живота в ЕС, а с най-висока са Испания /85.5 години/ и Италия /85.4 години/.

Здравната система отговаря за определянето на здравни цели, за подобряване на здравето; дава оценка на начина, по който политиките на други сектори засягат здравето; отговаря за предоставянето на висококачествени и ефективни здравни услуги и осигуряването на основните функции на общественото здраве.

Чрез решенията в областта на здравната политика се засягат и други сектори и заинтересовани страни. Това означава икономически, социални и политически ползи от доброто здраве и неблагоприятни последици от лошото здраве и неравнопоставеност за всеки сектор, за цялата страна и за цялото общество.

Политиката е дейността на държавната власт и управлението, обусловена от определени обществени цели, потребности и интереси на отделни социални групи, класи или партии и се определя като система от дългосрочни стабилни решения, чрез които се мониторира и оценява, доколко многобройните по-специфични предложения, инициативи и действия са приемливи спрямо поставените цели, средства и времеви рамки за тяхното осъществяване.

Политика в буквален превод означава държавни дела. Но по същество политиката е обществено насочване и регулиране дейността на хората и социалните групи за достигане на определени значими цели.

Здравната политика е специфичен аспект и елемент на социалната политика.

Тъй като основната цел на социалната политика е социалната сигурност на населението, във връзка с което основната цел на здравната политика е постигането на здравна сигурност на обществото.

Здравнополитическите решения са ответна реакция на общата и социалната политика в дадена страна или регион. Отсъствието на решения трябва да се приема като елемент на здравната политика, който по определен начин може да влияе върху индивидуалното и общественото здраве. Животът става все по-сложен и човешките съдби – все по-несигурни. Това е свързано с различни типове неравенство – икономическо, регионално, образователно, здравно и т.н. В тези условия сигурността трябва да преодолее несигурността. Това с особена сила се отнася за общественото здраве. На засилващата се здравна несигурност като социален феномен трябва да се противопостави нарастваща здравна сигурност, основана на ясно определена здравна политика.

Здравната сигурност на обществото е система от норми, институции, дейност и отношения, целенасочени към максимално възможна равнопоставеност в шансовете на гражданите за гарантиране на тяхното здраве, съответно на достъпа им до здравни услуги с високо качество.

Здравната сигурност е решаващ фактор за качеството на живота в дадено общество. В този смисъл недостатъчни и остарели са традиционните усилия за подобряване само на отделни медико-статистически показатели, например обща смъртност, средна продължителност на живота и др.

Очакваното здраве е много по-важно от очакваната продължителност на живота. Удълженият живот без качество на живот е една безсмислена награда. В този контекст здравната политика е първостепенен фактор за постигане добро качество на живота.

Политиката е свързана с понятията стратегия и мениджмънт. Често политика и стратегия се употребяват като синоними. Някои автори са склонни да разглеждат политиката като висше ниво на мениджмънт. Независимо че тези три понятия са взаимно проникнати и свързани, между тях трябва да се прави разлика.

Стратегията отразява преди всичко крайната цел – водещата, дългосрочната цел.

Политиката отразява задачите, тактиката, конкретизираните цели за постигането на тази крайна цел.

Мениджмънтът представлява реализация на политиката чрез специфични управленски технологии.

Докато политиката се отнася преди всичко до главните, кардиналните решения, мениджмънтът е ориентиран предимно към ежедневната дейност (тази разлика е условна, тъй като съществува и стратегически мениджмънт).

Здравният мениджмънт е здравна политика в действие.

Законодателство (нормативна база);

- Информация и комуникации;
- Стимули и мотиви;

Учреждения.

Политиката винаги съдържа:

- интелектуални елементи;
- идеи, концепции, анализи;
- собствено политически елементи.

Интелектуалният елемент на политиката отразява три предпоставки:

- информация за реалността – факти, причини, тенденции на интересуващите ни явления;
- инструментални предпоставки – какво, как да се направи, кое е вероятно и т.н.;
- нормативни предпоставки – кое е желателно, приемливо, каква е ролята на правителството, на населението.

Политическият елемент отразява главно съдържанието и интересите на властта. В този аспект процесът на политиката включва: дефиниция на проблемите – политически план; формулиране на решения в условията на политическата арена, парламентарното лоби, правителството, социални групи, общественото мнение и др.

Играждането на здравната политика е сложен и противоречив процес. В литературата намират място разнообразни традиционни принципи, стоящи в основата на здравната политика. Те са свързани главно с хуманните принципи на медицината – справедливост, медицинска етика, права и информираност на пациента, достъпност, здравословен стил на живот. Днес проблемът е не просто изграждане на

здравна политика, а високоефективна здравна политика. Затова са нужни не само социално-хуманни принципи, но и принципи с методологична и организационно-технологична роля.

Приоритетност. Многообразието на стотиците и хиляди здравеопазни проблеми трябва да се опрости и сведе до няколко проблема с ключова важност. Без надеждно обосновани и пределно ясни приоритети, не може да има ефективна здравна политика.

Реалистичност. За да бъдат следвани приоритетите на здравната политика са нужни сигурни предпоставки за тяхното осъществяване – ресурсни, политически, културни, етични, психологически, управленски. Здравно-политическите решения следва да се основават на съчетаването на нужното, възможното, желаното и полезното. Нов универсализъм.

Целта “Здраве за всички” изисква не само най-простите базови здравни услуги за относително по-бедните слоеве (в рамките на първична медицинска помощ). Трябва да се осигурят висококачествени основни помощи, отговарящи на критериите за ефективност, икономическа и социална приемливост. Отговорността за националните здравни системи лежи върху правителствата, които са длъжни да привличат и координират всички обществени и частни сектори за решаването на въпроси, свързани със здравеопазването. Здравето на населението

винаги е национален приоритет.

В организационно-технологичен аспект в контекста на глобалната стратегия на СЗО са очертани следните принципи на Европейската здравна политика:

Справедливост – равни шансове за всички хора за пълно реализиране на своя здравен потенциал.

Добре информирано и мотивирано население – участващо в определянето на приоритетите, което изисква високоразвито здравно самосъзнание.

Етични критерии при взимане на решения – при осигуряване правата на пациента и провеждането на организационни промени.

Промоция на здравето – акцент върху позитивното здраве.

Първични здравни грижи – първооснова на цялата здравеопазна система.

Сътрудничество за здраве между секторите – сътрудничество между правителствени институции и неправителствени организации, синдикати и други.

Когато говорим за здравна политика трябва да имаме предвид, че тя включва:

1. приоритети;
2. цели и задачи;
3. средства (ресурси и инструменти за въздействие) като инструментите, с които работи здравната политика са: информация, установяване на норми (законодателство), стимули и

мотиви, учреждения.

Приоритетите могат да бъдат определени като следните *типове*:

- Значими здравни *проблеми*, изискващи предимствено решаване, например миокарден инфаркт;
- Значими *сектори* на здравеопазватната система, изискващи предимствено развитие;
- Групи от *населението*, изискващи предимствено гарантиране на здравни грижи.

Главен критерий за определяне на приоритетите са здравните потребности на населението в тяхната динамика.

Могат да бъдат използвани следните

практически **подходи** при определяне на приоритетите в здравеопазването:

- *Епидемиологичен подход* – ориентация съобразно разпространението на различните заболявания.
- *Рисков подход* – ориентация към групи от населението с повишен риск.
- *Възрастов подход* – напр. ориентация към психичното здраве на подрастващите, превенция на миокардния инфаркт у мъжете от 30 до 60 години и др.
- *Социална значимост* – напр. промощия на здравето и здравно възпитание на населението, сексуално възпитание на учащите се, семейно здравно обслужване и др.

Националната здравна стратегия 2020 г. е водещият стратегически документ, който е в съответствие с ангажиментите на Република България на европейско и международно ниво и показва стремежа на държавата за избор на национален път за развитие на системата на здравеопазване.

Визията, целите и приоритетите на Стратегия 2020 г. са определени във връзка с получените резултати от анализа на здравно-демографското състояние и състоянието на системата на здравеопазване в ежегодните доклади за здравето на гражданите, съгласно които през последните десетилетия българската здравна система изостава спрямо здравните системи на страните от ЕС по отношение на ключовите фактори за устойчиво развитие.

Стратегията съдържа приоритети и политики за преодоляване на нарастващите предизвикателства пред здравето на българските граждани. В Стратегия 2020 г. са представени начините за обвързване на здравните политики с мерките, осигуряващи равнопоставеност, както и необходимите въздействия върху социалните детерминанти на здравето и основните предпоставки за функциониране на здравната система.

Основавайки се на възприетата здравно-политическа рамка и европейските и национални стратегически документи, е определена и Визията за

развитие на здравеопазването, която **през 2020 г. гарантира Република България да е държава, осигуряваща на своите граждани здравно благополучие, високо качество на живот и намаляване на здравните неравенства чрез всеобхватна, справедлива, устойчива и осигуряваща високо качество здравна система.**

Рецензент:
Проф. Евгений Сачев д.ик.н.
УНИБИТ

Приказността на Валери Петров и Джани Родари

Автор: Румен Шивачев

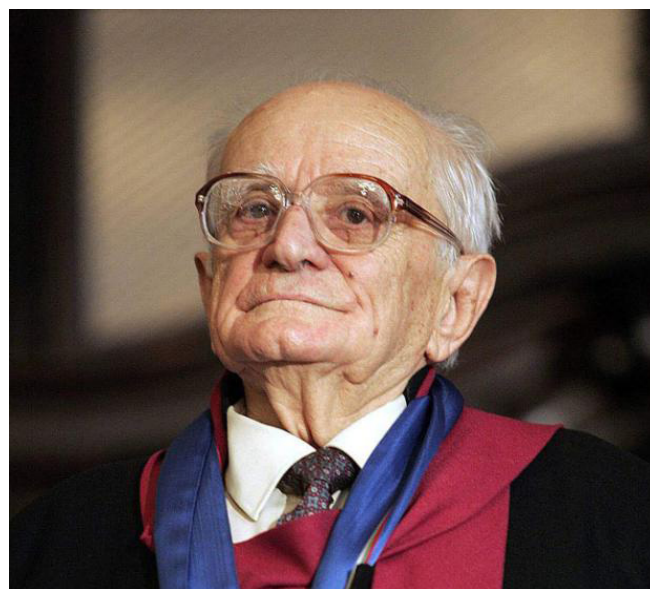
Резюме

Текстът прави паралел между приказното творчество на Валери Петров и Джани Родари. Маркирани са главно различията между двамата писатели. За основа на тезите са използвани “Бяла приказка”, “Копче за сън” и “Меко казано” от В. Петров и сборникът “Приказки по телефона” от Джани Родари, като е обърнато внимание и на есеистичната му книга “Граматика на фантазията”. У В. Петров са засегнати юнгианските основи на творчеството за деца. Статията стига до заключението, че въпреки различията си, и Дж. Родари, и В. Петров са еднакво представители на съвременната модерна приказка.

Ключови думи

дълбинна психология, магическо, фантастично-вълшебно, чудна превърнатост, Валери Петров, Джани Родари

Винаги съм се чудел на огромния диапазон в творчеството на Валери Петров. По-точно, чувствал съм се

Валери Петров

предизвикан и дълбоко раздвоен в представите си за естеството, нагласите, духовните структури на твореца въобще в нашите модерни времена. От една страна, изключителните му познавачески преводи на Шекспир – енциклопедистът на разнопластовата човешка природа, комплициращ в своето творчество познанието за човека в почти пълния му юнгиански смисъл: така, както той е представен, обяснен и обединен в понятието на

Юнг за цялостна личност. От друга страна, поезията на Валери Петров, показваща колко сложна и измамна може да бъде наивността на човека. От трета страна, творбите му за деца и юноши, “разпростряни” едва ли не из цялата жанрово-видова номенклатура и свързани помежду си посредством една твърде мека и лична човешка лирика, стояща на границата между юношеската наивност, опита на зрелостта и човекопознанието. Дали всъщност преводаческата работа върху Шекспир скрито не е оказала някакво мотивиращо въздействие върху творчеството му за деца и юноши, а така също върху нагласите му на лирик и оттам върху художническото му амплоа? Със сигурност отговорите на тези въпроси са от порядъка на така наричаната дълбинна психология, именно на К. Юнг и неговите последователи – самият Юнг на много места и по различни начини в аналитичните си културно-психологически трудове описва и изтъква, че творецът (авторът) е практически същинският медиатор между съзнаваното и несъзнаваното в човека, които – като основни фактори в неговата душевност – работят в личността му през всяка фаза на живота; че точно той е призваният да оперира с онези “сложни психологически активности”, които действат еднакво продуктивно и оформящо както у зрелия човек, така и у детето.

От литературно-психологически ас-

Джани Родари

пект разказването на приказки, предадено от автора също като разказване на приказки (“Копче за сън”), притежава интересен семантичен заряд. Разказвачът (дядото) и слушателят (малкият Оги) представляват двусъставен мета-персонаж. Той е изграден не като обичайно разбиращата смислова антиномия, персонифицирана в двете крайни и противоположни фази на човешкия живот дядо-дете, а като дихотомия, изразяваща прехода на натрупалия опит и знания човек към една следваща фаза на живота, към едно ново жизнено начало.

Тази роля играе Оги, който като дете е “едновременно не само начално, но и крайно същество”, както отбелязва и Юнг. Нещо повече, швейцарският учен изрично подчертава, че “детството и крайната старост са съвсем различни, но имат едно общо нещо: потъване в несъзнавани психични събития”. Това “потъване в несъзнавани психични събития” се извършва именно чрез приказката и тя е свързващото “общо нещо”, при което детето “антиципира оня образ, който произлиза от синтеза на съзнаваните и несъзнаваните елементи на личността”. От една страна, приказката, а от друга, артикулиращата я фигура (персоната на разказвача) представят средоточието, в което се събират и концентрират цитираните съзнавани и несъзнавани “елементи на личността” – на детето и възрастния. Тези възгледи, стоящи в основата на психоаналитичните изследователски методологии, имат недвусмислени връзки с детското творчество на В. Петров и засягат както пряко, така и косвено проблема за междинната, но здраво свързваща детето и възрастния позиция на съвременния детски писател. За да превеждаш Шекспир, съвсем не трябва да познаваш само езиците и литературите, а и естествата, структуриращи човешката природа, и то не толкова културно и интелектуално, колкото емоционално, сетивно и интуитивно; да притежаваш един знаещ усет както за да се ориентираш в тях

и да ги разбираш, така и за да ги пресъздаваш. Във всеки случай, под влияние на впечатленията си за преводите на Шекспир, аз винаги съм се отнасял към творбите на Валери Петров за деца и юноши като към литература за възрастни, тълкувал съм ги и съм ги разбирал от позициите на човек, за когото и Оги, и дядо му са не просто част от определена жанрово-сюжетна схема и персонажна конфигурация, а са равнозначни литературни герои със семантична автономност, отговаряща на по-дълбоки смислови съдържания и носеща съответно по-богати послания.

Пристрастията ми към Джани Родари пък – особено към неговите модерни “Приказки по телефона” и към есеистичната му “Граматика на фантазията” – провокираха опитите ми за сравнение с Валери Петров. Още повече, че и двамата приказници използват по различен начин модерните изходни реалии на своето съвремие, за да създадат онова, което днес бихме могли да разбираме под приказност. Самият Джани Родари е значително по-плътно свързан с реалиите на съвременното ни битие и това е първото му съществено различие с Валери Петров. Италианският приказник се съобразява с реалистичното обстоятелство, че да се разказват приказки по телефона би било твърде скъпо. Затова посочен директно в заглавието и във въвеждащата приказка, която по същество

представлява експозиционен разказ, телефонът е превърнат в централна мета-реалия, обуславяща краткостта на всяка следваща приказка и формално покриваща смисловия спектър от приказни съдържания. Така от гледна точка на приказната действителност, категорията “време” е приравнена към категорията “пространство” не само със своята физическа, но и с интелектуално-емоционалната (духовната) си реципрочност – колкото по-късо време, толкова по-малко пространство. Тази зависимост обаче е твърде специфично диференцирана. Първата категория е повече проблем за разказвача татко Бианки, заради скъпо струващото, затова бързо протичащо (свършващо) време, а втората категория – за неговата слушателка, дъщеря му, и разбира се, за подслушващите госпожици-телефонистки в град Варезе. Този път, заради опростената, но здрава и плътна (тотална) логическа свързаност с чудното и магическото. С други думи, икономията на време при телефонното разказване на приказки обуславя отсъствието на разточителни обяснения, а оттам и сгъстената предметно-образна нагледност на разказа. Ето защо стилът на Джани Родари е по-експресивен, образите са по-предметни, а езикът е по-материален. Целта обаче съвсем не е “времето” и “пространството” да бъдат трансформирани в нулеви категории, а само да бъдат хоризонтирани

върху една усвояема и разбираема за малката слушателка основа – близка до нейното всекидневие и до нейния детски жизнен опит. При това положение на краткост и нагледност приказността на Джани Родари е фрагментирана и всеки фрагмент се схваща като отделен телефонен разговор. За разлика от приказността на Валери Петров, у когото тази фрагментност е сведена до интермедийност “под шапката” на един по-мощен сюжет. Време-пространствените фактори у Валери Петров са изцяло подчинени на вътре-сюжетните събития. Неговите приказни герои, сякаш, не се боят от времето, от изчерпването му за вълшебни събития и чудни истории. По-скоро то е зависимо от техните действия и е под техния контрол, а не обратно. Интермедийните сюжети, сякаш, възникват един от друг, особено в “Меко казано”, където имат ясно изразен ампликативен характер. Що се отнася до дистанциите и пространствеността между водещите персонажи, то у Валери Петров те са максимално свити – в “Копче за сън” до заспиващия Оги е “полегнал дядо му”. Тази негова “полегналост” изразява не само отсъствието на дистанция между двете централни фигури – на дядото, играещ ролята на “мъдрият стар човек”, и на детето, представящо енергетичното пространство, което предстои да се изпълни в случая с приказност, но и пренасянето на

духовното наследство, “поемането на щафетата”. Приказното съдържание, което е и митично-наследственият материал, ги обединява и те са потопени, свързани и съпричастни в едно преживяване, съобразно безусловния принцип на творческо пренасяне. В “Бяла приказка” пък, метеорологът е сам, а еленчето се включва в създаването ѝ, и то като следствие на започнатото от метеоролога в самотността му стихотворение. Тук дистантността също е преодоляна, този път с равнопоставящия ги творчески акт. В “Меко казано” малкият Светльо е персонажът, без който самият сюжет не би се осъществил – това е приказка с един централен герой, в която отсъстват допълнителни наративни процедури и други въвеждащи персонажи.

Време-пространствените фактори са една от главните причини и трите разглеждани приказки на Валери Петров – “Бяла приказка”, “Копче за сън” и “Меко казано” – да са жанрово разгърнати и да са значително по-близки до видовете си образци в сравнение с тези на Джани Родари, независимо от позициите на различните разказвачи. При Джани Родари пък, приказките са по-сбити и имат твърде лаконичен, понякога и анекдотичен характер. Валери Петров ретардира чудните случки, изобразявайки и определени отношения между детето-слушател и неговия водач в приказния свят. Той изгражда приказките си главно

на интермедиен принцип, като всеки персонаж се включва със свой сюжет. Особено в “Меко казано”, която е, както споменах, изградена на амплификативен, нарастващ принцип. Това е и другият важен фактор за разгърнатостта на неговите приказки. Линията на отделни сюжети на приказки в приказките, споявани най-вече от централните фигури (Оги и дядо му; метеорологът и еленчето; Светльо), е по-слабо изразена в “Бяла приказка”, като интермедийният принцип е залегнал най-вече в “Копче за сън”. За разлика от Джани Родари, отделните интермедийни сюжети при Валери Петров са плътно свързани и прикрепени към сюжета-майка спрямо късите италиански приказки както с формата, така и със съдържанието си. Поради това, логическата свързаност на интермедийните сюжети ги вертикализира и ги прави по-психологични. Може би точно тези разлики в обемите – къси при италианския и разгърнати при българския приказник – способстват приказките на първия да се определят повече като магически, а на втория като фантастно-вълшебни. Необходимо е да отбележа, че различията между магическото и фантастно-вълшебното при В. Петров и Дж. Родари, колкото и границите между двете категории да са отворени, а значенията им взаимно се допълват, произтичат от разликите в квантитетите и квалитетите на чудната превърна-

тост у двамата писатели. У Дж. Родари чудната превърнатост е значително по-плътна, по-материална, по-хтонична и по-предметна. Поради това, тя протича (се случва) по-скоростно, без особена процесност и по-парадоксално, а понякога е и статична (готово зададена в сюжета).

У В. Петров пък, чудната превърнатост е с ясно изразена тенденция към ахтоничност; тя е по-зависима от човешкия фактор, като и човекът, и животните вълшебстват. Основана е на психологически принцип. Наред с това, чудната превърнатост у В. Петров е по-динамична и процесна, по-прозрачна и показана в хода на сюжета, а парадоксалността е по-разтегната и по-смекчена. Т. е., причинно-следствените връзки са по-подчертани, докато радикалността им у Дж. Родари ги прави по-относителни и по-презумптивни. Разбира се, това разграничение е в известна степен условно, тъй като и при двамата приказници магическото и фантастично-вълшебното взаимно се проникват и само доминацията на едни стилови похвати над други позволява да се засекат подобни различия. Трябва и да напомня обаче, че и магическото, и фантастично-вълшебното у двамата писатели са положени предимно върху една реалистична експозиционна основа. У Валери Петров, например, в “Копче за сън” при приспиването на Оги от дядо му; в “Меко казано” със заспи-

ването на Светльо, представено като трансформация на интериора в една приказна обстановка, случваща се, сякаш, най-вече в душата на малчугана; в “Бяла приказка” пък, реалистичната експозиционна основа е представена от скучната, “служебна” самотност на метеоролога, която чрез писането на стихотворение (творческия акт) оживява представите, даващи ход на целия приказен сюжет. Приспиването на Оги от дядо му представлява една традиционна и стародавна, битова (затова реалистична) картина, повтаряна (стандартизирана) поне от два века насам. Като позиции на разказвача и слушателя тя е и смислово натоварена, изразявайки точно онова духовно потъване на двамата, което ги обединява в едно двустранно цяло. Това потъване, при което дядото и детето са фигурално недистанцирани и интегрирани, илюстрирайки символичното съчетаване на младостта и старостта, на съзнанието и несъзнаването, е почти директно предадено от Джани Родари в “Бриф, бруф, браф”, където дядото става дете. Настъпващата нощ е духовното място (мета-топосът), където приказката устройва срещата между тях, събира ги в него; тя е мястото, което е на края на видимия и външния свят, но е и времето, когато дневните очертания на предметите и природата се загубват, за да отстъпят на причудливите форми и движения, които пребивават и се

случват единствено във вътрешния свят на човека. Тя е и архетипният модел на трансформативните релации, които протичат между съзнанието и несъзнаваното. Както при Валери Петров, така и при Джани Родари обаче, настъпващата нощ (вечерното разказване на приказки) не е актуализирана (задействана), а е оставена като фонев интериор. С това изолиране на тъмната фаза на битието, символно включваща и залеза на живота, е дадено силно предимство на виталните сили, които правят този живот вечен. Затова полегналостта на дядото до малкия Оги носи символиката както на релациите на съзнанието и несъзнаваното (чрез приказните мотиви), така и на прехода от една фаза на живота към друга. И макар че казаното дотук се отнася най-вече за “Копче за сън”, аналогия със символиките на нощта съществува и в “Меко казано”, и в “Бяла приказка”. В “Меко казано” писателят категорично и решително отстранява нощта още в самото начало: “Макар да бе нощ...”. В “Бяла приказка” пък, тази символика е зададена чрез бялата зима като семантична алтернатива на тъмната нощ. Различията при Валери Петров и Джани Родари са повече в степента на изолация на нощното като функционален елемент в сюжетиката. Италианският приказник фиксира нощта само в началната приказка-разказ, макар че дава ясно да се разбере, че тя стои в началото на

всеки следващ приказан сюжет.

В този ред на наблюдения не мога да не отбележа и едно друго съществено различие между приказността на Валери Петров и Джани Родари. При Джани Родари доминира атрибутиката на лакомствата – приказните събития са съсредоточени най-често около тях. Например, “дворецът от сладолед”, който и до ден днешен се извисява в Болоня, недосегаем за жаркото италианско слънце, или заплашените от размекване “хора от масло”, или “шоколаденият път”, или обилните валежи от бонбони в някои италиански градове. И съвсем не накрая – невероятната “космическа кухня” с изумителни лакомства като “резенки от въглища”, “фиде от розов мрамор с масло от чукани лампи” и т.н., и т.н. При Валери Петров пък, атрибутиките на вълшебствата са по-хомогенни, представяйки един от реалистичните пластове в тъканта на неговата приказност. Такива са, например, храната на Ванчо, която неговото коте изяжда, медецът за мечето и лакомността на лисичето (“Бяла приказка”); писмото до Светльо от баба му, което мишките изяждат, заради мазното петно върху него (“Меко казано”); кучето Рекси, което яде билета, както и рибката, която изяжда червей, закачен на въдица (“Копче за сън”). Както се вижда, при Валери Петров лакомствата съвсем не са вълшебни, а са по-естествени и са комплицирани в ядене, което има фин

етичен нюанс в идейността на приказките му. За разлика от Джани Родари, в чиято приказност те са “сготвени” от парадокса, въздействащ преди всичко върху представите и въображението, без да имат някаква активна идейно-етична функция. Така, макар и със съществени различия в структурата, стилистиката и тематиките, и при Валери Петров, и при Джани Родари педагогизмът е изтласкан и максимално смекчен. Той е силно размит в диалогизма, съучастието и равнопоставеността на водещите персонажи при Валери Петров. У Джани Родари пък е заменен от забавността на приказните случки, чиято главна цел на разказване е не толкова да поучи, колкото да активира представно-въображенческото начало на малкия читател. Разбира се, стремежът към някаква поука не е напълно игнориран, но и при Джани Родари той е заявен, почти както при Валери Петров. Добър пример за това е приказката “Бърканица в приказките”, в която дядото се опитва да разкаже приказката за Червената шапчица. Постоянните му грешки обаче принуждават детето само да я разкаже, за което като награда получава една паричка, за да си купи дъвка. По този начин на фона на класическата приказка възниква друга не толкова подобна и популярна, колкото паралелна, разказана обаче в духа на характерния за италианския приказник подход – парадоксалността. Точно на

тази парадоксалност в начина му на разказване се дължат най-съществените различия с Валери Петров, част от които бяха изложени дотук. На нея се дължи и друго различие между двамата писатели.

При Валери Петров приказните сюжети са разиграни предимно в една импресионистична атмосфера, докато при Джани Родари съчетанията от магия и парадокс внасят един силен експресивен заряд. В генеалогичен от литературно и културно-историческо гледище план импресионистичните вълшебства, превръщания и трансформации у Валери Петров са обусловени от националните синкретични и въобще източни представи за едно духовно-приказно и идеалистично “отвъд”, за един не съвсем “изгубен рай”. Нито в неговата приказност, нито в тази на Джани Родари те са водещи, но присъствието на импресивни моменти при Валери Петров недвусмислено показва стремежа за издигане над действителността, над земното и материалното, а оттам – за виждане на човека през тях. На него, според мен, се дължи финото вертикализиращо етическо нюансиране на посланията в приказките му. Той разчита на повече природа и етическа проблемност, както и на по-традиционни, естествени отношения и реакции. Докато при Джани Родари те са на по-заден план – приказността е “слязла” на земята и със своята по-плътна хтонич-

ност, сякаш, се е сгъстила, за да се свие вълшебното в магическо. В такава творческа методология ни въвежда и неговата “Грамматика на фантазията”, разкриваща и една свързаност с духа на западноевропейската романтическа приказност. Може да се каже, че тази свързаност с романтизма на западните приказки разграничава в пълноценно творческо отношение експресивната му магия от импресивните вълшебства у Валери Петров. В заключение бих добавил обаче, че въпреки всички изброени различия, и двамата писатели са представители на модерната приказка или по-точно

– на приказката на модерните времена. Те ситуират обектите на своята приказност в условията на съвременното: подчертано е присъствието и въздействието на градската среда; важна роля играе социално-функционалната им натовареност, а също и технологичната обусловеност на сюжетно-персонажните структури в разказването е съчетана с “правоимането” на детето ефикасно и равностойно да участва в изграждането и случването на приказните събития – практика, която е характерна вече за модерните приказки.

